

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

NURİDƏ NAMİQ qızı VƏLİZADƏ

İNGİLİS DİLİNDƏ İNSANIN XARAKTERİNİ VƏ ZAHİRİ
XÜSUSİYYƏTLƏRİNİ İFADƏ EDƏN FRAZEOLÖJİ VAHİDLƏRİN
STRUKTUR SEMANTİK TƏHLİLİ

HSM – 06201 – Dilşünashıq (İngilis dili)

Magistr elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş

DİSSERTASIYA

Elmi rəhbər:_____

Günəl İzzədin qızı Nağıyeva
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

BAKİ – 2022

MÜNDƏRİCAT

Giriş.....	3
FƏSİL 1. İNGİLİS DİLİNDƏ FRAZEOLoji VAHİDƏRİN TƏDQİQİ TARİXİ	
1.1. İngilis dilinin tədqiqi tarixi.....	7
1.2. Mürəkkəb söz və söz birləşmələri arasındakı oxşar və fərqli cəhətlər.....	22
FƏSİL 2. İNSAN XÜSUSİYYƏTLƏRİNİ İFADƏ EDƏN FRAZEOLoji VAHİDLƏRİN SEMANTİKASI	
2.1. İnsan xarakterini səciyyələndirən frazeoloji vahidlərin struktur semantik xüsusiyyətləri.....	37
2.2. İnsanın zəhəri xüsusiyyətlərini ifadə edən frazeoloji vahidlərin struktur semantik xüsusiyyətləri.....	45
Nəticə.....	57
Ədəbiyyat siyahısı.....	62

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi: Dil insanların arasındakı ünsiyyət vasitəsi olaraq aid olduğu xalqın tarixini, mədəniyyətini, adət-ənənələrini özündə ehtiva edən başlıca faktorlardan biridir. Buna görədir ki, hər xalq özünün dilini qoruyub saxlamalı, ona sahib çıxmağı bacarmalıdır. İlk insanların ünsiyyətə ehtiyacının yaranması ilə bərabər ibtidai formada dil də meydana çıxmışdır. Daha sonralar zamanla insan cəmiyyəti dəyişərək inkişaf etmiş və təbii olaraq dil də inkişaf etmiş müxtəlif formalarda təzahür tapmış və nəhayət müasir dövrümüzdəki halını almışdır. Çağdaş dünyamızda bir çox dillər mövcuddur. Xalqlar öz dilinə sahibdir və həmin dil xalqın xarakterik xüsusiyyətlərini daşımaqla digərlərindən fərqlənir.

Dünyadakı dillər arasında daha geniş yayılan dillərdən birisi ingilis dilidir. Belə ki, dünyada mövcud olan çoxlu ölkələrdə bu dil dövlətin dilidir və yaxud ikinci dənşiq dilidir. Bu baxımdan ingilis dilinin öyrənilməsi günümüzdə aktual bir məsələyə çevrilmişdir. Azərbaycanda da ingilis dili ümumtəhsil məktəblərində tədris olunmaqla yanaşı insanlar tərəfindən daha çox öyrənilən və maraq göstərilən dildir. Bu fakt öz növbəsində mövzunun aktuallığını şərtləndirən amil hesab olunur. İngiliscəni öyrənmək və bu dildə ünsiyyət qura bilmək insanların xarici ölkələrə səyahəti zamanı işlərini asanlaşdırır. Bununla belə ingilis dilinin qrammatikasını, leksikologiyasını, frazeologiyasını öyrənmək də bu dildə ünsiyyəti daha da rahatlaşdırır.

İngilis dilinin tarixini, sözlərinin quruluşunu, frazeologiyasını öyrənmək bu dildə fikrin ən düzgün və dolğun şəkildə ifadəsi baxımından vacib əhəmiyyət daşıyır ki, bu da mövzunun aktuallığını artıran amillərdən biridir. Bəzi vaxtlarda belə olur ki, hər hansısa dildəki bir ifadə digər dildə eyni mənanı verməyə bilir. Yaxud da bir söz ayrı-ayrı dillərdə fərqli formalarda qarşımıza çıxır. Bu zaman dilin frazeologiyası, idiomları, söz birləşmələrinin xüsusiyyətləri, sözlər ilə söz birləşmələrinin quruluş, məna formalarına bələd olmaq lazım olur. Bilindiyi kimi ingiliscə də frazeoloji birləşmələrin zənginliyi baxımından dünya dilləri arasında özünəməxsus yerə sahibdir.

Dilimizdə olduğu şəkildə ingiliscədə də bir sözlə bir neçə mənə əldə edilə bilər. Bu vaxt frazeoloji vahidlər, atalar sözü, idiomlar yaranır ki, bunların verdiyi mənə çox vaxt məcazilik bildirir. Bu baxımdan dilin frazeologiyasını daha dərinlən öyrənmək və istər xalqın danışığında, istər də ədəbi dildə var olan frazeoloji birləşmələrin çoxuna bələd olmaq zərurəti meydana çıxır. İngilis dilinin frazeoloji birləşmələrində insanların daxili və zahiri əlamətlərini ifadə edən xeyli nümunələr mövcuddur. Onlardan xeyli hissəsi Azərbaycan dilindəki ifadələrlə oxşarlıq təşkil edir. Bu ifadələrin araşdırılaraq təhlil edilməsi müasir günümüzdə mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bütün həmin faktlar bir də mövzunun aktuallığını ortaya qoyan məsələlərdəndir.

Mövzunun işlənmə dərəcəsinə nəzər salaq. Məlumdur ki, frazeoloji birləşmələrin meydana gəlməsi tarixi dəqiq bilinmir. Lakin zaman keçdikcə dil inkişaf edib yeniləndiyi kimi, onun tərkibində frazeoloji birləşmələrin də sayı və quruluş formaları dəyişərək artmışdır. Buna görə də insanların gündəlik həyatında fikirlərini daha aydın və dolğun ifadə etməsi üçün işlətdikləri idiomlar, frazeologizmlər dilin böyük bir təbəqəsini təşkil etməyə başlamışdır. Bu da dilçilərin diqqətini cəlb etməyə başlamışdır. Ona görə də bir çox tədqiqatçılar bu mövzunu araşdırmış, bu haqda fikir və mülahizələr bildirmişdir.

Ümumiyyətlə frazeologizmlərin öyrənilməsi bütün dillərdə vardır. Bəzən bu tədqiqatlar dillərin qarşılıqlı müqayisəsi şəklində aparılır. Frazeologiyanın öyrənilməsində ilk addım söz birləşmələrinin tədqiqi idi. Bu istiqamətdə Ş. Ballinin böyük rolu olmuşdur. Bundan başqa Vinqradov, Kunin, Ojaqov və digər dilçilərin adını çəkmək olar. Onlar dildəki birləşmələri tədqiq etmiş və frazeologizmləri fərqləndirmək, dildəki işlənmə xüsusiyyətlərini izah etmək üçün ayrı-ayrı mülahizələr irəli sürüblər. Ferdinand De Sössür də frazeoloji birləşmələri müxtəlif aspektlərdən araşdırmış dilçilərdən biridir. Onun bu sahədə xeyli əməyi vardır.

Azərbaycan dilçiliyində də frazeologizmlərin araşdırılması son dövrlərdə lap çox vüsət almışdır. Dilimizdə frazeologizmlər kifayət qədərdir və maraqlı formaları var. Buna görə də bu mövzunun işlənmə dərəcəsi olduqca genişdir. Nəzərə alsaq ki, elm və texnikanın inkişafı və digər səbəblərdən dildə olan ifadələr də,

frazeologizmlər də çoxalır və fərqli formalar qazanır, buna əsasən söyləyə bilərik ki, bu mövzunun işlənmə dərəcəsi getdikcə lap geniş vüsət alacaqdır.

Tədqiqatın obyektı və predmeti: Tədqiqat işinin obyektini ingiliscənin öyrənilmə tarixi, dildəki sözlərin quruluşu, mürəkkəb sözlərlə söz birləşmələrinin fərqləndirilmə meyarları, bu dildə olan frazeoloji birləşmələrin əsas xüsusiyyətlərinin və dilimizlə fərqli və oxşar xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi, həmçinin frazeoloji birləşmələrin insan xarakterini və zahiri əlamətlərini bildirməsi baxımından spesifikasiyasının araşdırılması təşkil edir.

Tədqiqatın predmetini isə bu mövzu üzrə aparılmış araşdırma əsərləri, nəşr olunmuş kitablar, məqalələr, ingilis və Azərbaycan dilindəki materiallar, internet saytları təşkil edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Tədqiqatın məqsədi ingilis dilinin tədqiq tarixini araşdırmaq, dilin leksikonundakı sözlərin quruluş xüsusiyyətlərini öyrənmək, frazeoloji vahidlərin işlənmə dərəcəsini aydınlaşdırmaq, həmçinin dildəki frazeoloji vahidlərin insan xarakterini və zahiri əlamətini bildirməsi baxımından semantik və struktur özəlliklərini aydınlaşdırmaqdan ibarətdir.

Tədqiqatın vəzifələri isə qarşıya qoyulan məqsədlərə müvafiq şəkildə verilmiş müddəaları araşdırmaq, ingiliscə ilə Azərbaycancanın leksikonuna daxil olmuş sözlərin işlənmə xüsusiyyətlərini müqayisə etmək, oxşar və fərqli cəhətləri aşkara çıxarmaqdan ibarətdir. Eyni zamanda tədqiqatın vəzifəsi frazeoloji vahidlərin hər iki dildə işlənmə xüsusiyyətlərini aydınlaşdırmaqdan ibarətdir.

Tədqiqatın metodologiyası: Tədqiqat işi yazılarkən araşdırma, sorğu, təhlil və müqayisə metodlarından istifadə olunmuşdur.

Müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar: Tədqiqat işinin müdafiəyə çıxarılan əsas müddəaları aşağıdakılardan ibarətdir.

- Linqvistikada ingilis dilinin öyrənilmə dərəcəsi. Ümumilikdə ingilis dilinin tədqiqi ilə məşğul olmuş alimlər və onların fikirləri.

- İngilis dilinin leksikologiyası. Həmin dildəki sözlər və quruluşca növləri, mürəkkəb sözlərlə söz birləşmələrinin fərqləndirilmə meyarları.

- İngilis dilində işlənən frazeoloji vahidlər ilə onların xarakterik xüsusiyyətləri.

Azərbaycan dilinin frazeoloji birləşmələriylə oxşar və fərqli tərəfləri

-İngilis dilindəki frazeoloji birləşmələrin insan xarakterini və zəhəri əlamətini bildirməsi baxımından araşdırılması və təhlil edilməsi.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Tədqiqat işinin elmi yeniliyi ondan ibarətdir ki, bu yazıda ingilis dilinin leksikologiyası, danışq dili və ədəbi dildə frazeoloji birləşmələrin işlənmə xüsusiyyətləri, eyni zamanda frazeoloji birləşmələrin semantik struktur cəhətdən araşdırılması birlikdə təqdim olunmuşdur. Bundan başqa tədqiqatın yeniliyi ondan ibarətdir ki, ingilis dili ilə Azərbaycan dilində olan frazeoloji birləşmələrin işlənmə xüsusiyyətlərinin oxşar və fərqli xüsusiyyətləri göstərilmişdir. Bir sözün həm bizim dilimizdə, həm də ingilis dilində yarada bildiyi məcazilik və bu məcazilikdən doğan frazeologizmlər araşdırılmış və təhlil edilmişdir.

Tədqiqatın nəzəri praktik əhəmiyyəti: Tədqiqat işinin nəzəri praktik əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, burada araşdırılmış müddəalar həm mühazirələrdə istifadə edilə bilər, həm də danışq dilindəki frazeoloji birləşmələri öyrənmək istəyənlər üçün mənbə rolunu oynaya bilər. Eyni zamanda tədqiqat işinin ingilis dilindəki frazeoloji birləşmələrin struktur semantik quruluşunu araşdıran tələbələr üçün praktik əhəmiyyəti də vardır. Tədqiqat işindəki müddəalar həm nəzəri cəhətdən, həm də praktik cəhətdən araşdırılmış və təhlil edilmişdir.

Tədqiqatın aprobasiyası: Magistrlik dissertasiyasının əsas məqamları barədə ingilis dilinin leksikologiyası və üslubiyyatı-1 kafedrasının iclaslarında məlumat verilmişdir. Mövzuya aid bir məqalə çap edilmişdir.

Dissertasiyanın strukturu: Dissertasiya işi giriş, iki fəsil (hər fəsil iki yarımfəslə ayrılır), nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

I FƏSİL. İNGİLİS DİLİNDƏ FRAZEOLoji VAHİDLƏRİN TƏDQİQ TARİXİ

1.1. İngilis dilinin tədqiqi tarixi

İnsan cəmiyyətinin yarandığı ilk gündən dil də yaranmışdır. Dil insanların arasındakı ünsiyyətin vasitəsi rolunu oynadığı üçün ilk vaxtlar insan cəmiyyətinin quruluşundan və onların intellektual səviyyəsindən asılı olaraq müxtəlif işarələr sistemindən ibarət olmuşdur. Daha sonra insanların əqli və fiziki xarakterləri dəyişdi, təbii olaraq yaşadıkları mühit və tələbatları, həyat şəraitləri də dəyişdi. Buna uyğun olaraq dil də müəyyən dəyişikliyə uğradı. Hazırda yer üzündə 300-dən çox dil mövcuddur. Bu dillərdən bəziləri çox geniş xalq kütləsi tərəfindən danışılsa da, bəziləri çox kiçik bir kütlənin bir-biri ilə qurduğu ünsiyyət vasitəsi olaraq qalmaqdadır. Bu baxımdan tarixən dil və onun mahiyyətilə əlaqədar xeyli mülahizələr və araşdırmalar olmuşdur. Bu mülahizələr arasında avropa dilləri haqqında araşdırmalar müəmm yer tutmuşdur. Avropadakı dillər arasında daha çoxlu danışılan şübhəsiz, ingilis dilidir. Buna əsasən dilin tarixi daha çox araşdırılmış, günümüzdə də araşdırılmağa davam etməkdədir (7, s. 75).

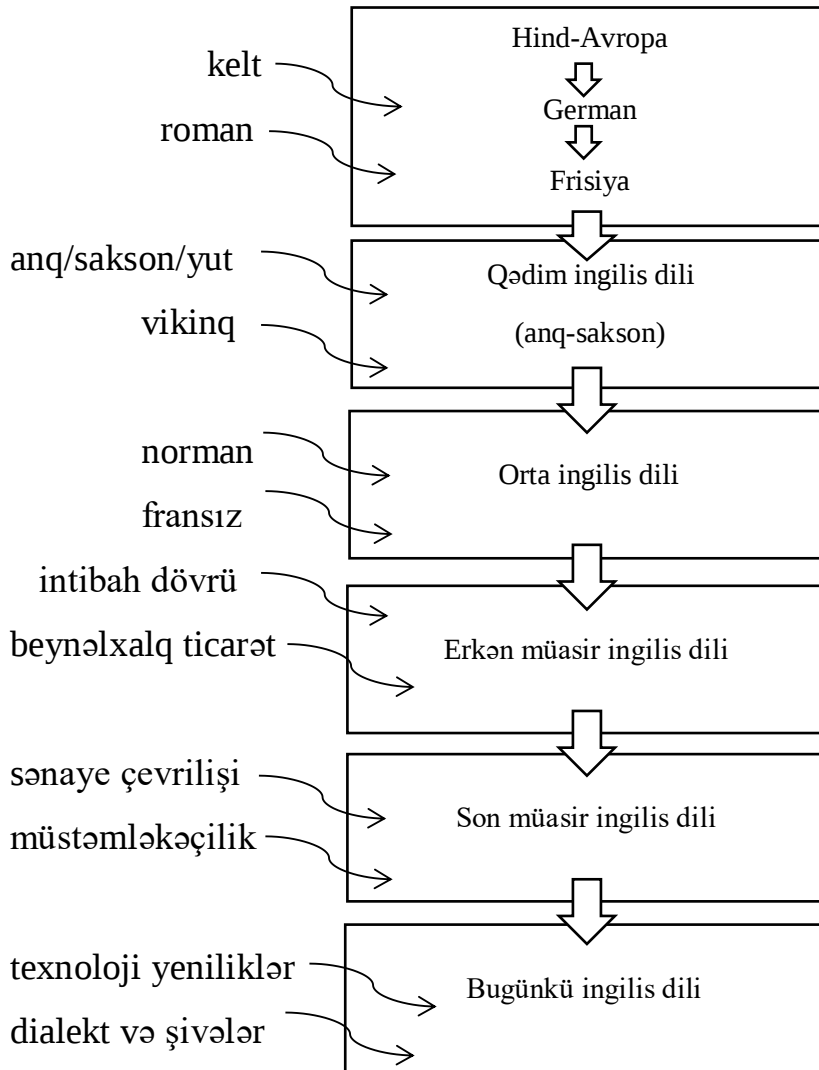
Çağdaş dövrümüzdə İngilis dili diplomatiyanın, ticarətin, gəmiçilik, elm və texnologiya və media dili olaraq bilinir. Bugün çap olunmuş ədəbiyyatların və medianın əksəriyyəti ingilis dilindədir. Başlıca tibbi və elmi tədqiqatlar da ingilis dilində edilir. Cənubi Amerika və Avropadakı məktəblərdə daha çox istifadə olunan dil İngilis dilidir. Filippinlərlə yanaşı Yaponiyada da uşaqlar ingilis dilini kiçik yaşlarından öyrənirlər. İngilis dili İngiltərə, Kanada, Amerika Birləşmiş Ştatları, və Cənubi Afrika da daxil 75-dən artıq ölkənin rəsmi dövlət dilidir.

Dillərin danışıldığı ölkələrdə İngilis dili bir-biriylə əlaqə yaratmaq üçün rəsmi dil olaraq çox istifadə edilir. Hindistan buna yaxşı bir nümunədir. Bir milyondan çox insanın hər biri 24 fərqli dildə danışdığı bu ölkədə İngiliscə danışq dilidir.

Bu dil BMT-nin 6 rəsmi dillərindən biridir. Bu dil İngiltərə, ABŞ (31 əyalətin rəsmi dili), İrlandiya, Kanada və Maltanın 2 rəsmi dilindən biridir və Avstraliya və eləcə də Yeni Zelandiyanın rəsmi dilidir. Asiyada və Afrikanın müəyyən yerlərində

rəsmi dil kimi istifadə edilmişdir. Mütəxəssislər bu dilin Proto-Hind-Avropa dilindən gəldiyini söyləyirlər. Ancaq əksər Avropa dilləri Proto-Hind-Avropa dilinə əsaslanır. Bura Yunan, Latın və Alman dilləri aiddir. Latın dili danışığ dili deyil. Qədim Alman, Norveç, Danimarka, İngilis dilinin formalaşmağına səbəb olan dillərdən birinin əsasını təşkil edib (48, s. 5).

Sxem 1. İngilis dilinin tarix boyu dəyişikliyi



Mənbə: Müəllif tərəfindən hazırlanmışdı

İngilis dilinin tarixi bir neçə dövrə bölünür:

449-cu ildən başlayaraq 1150-ci ilədək davam etmiş I dövr. I dövrdə german tufaları Böyük Britaniyanı zəbt edib və oradakı yerli qəbilələrin dillərini sıxışdırıb çıxarmışdır. Həmin vaxt burda gəlmiş qəbilələrin dili əsasən hökm sürmüşdür. İngilis dilində xeyli sayda sözlərə rastlamaq olar ki, bunlar özlərinə məxsus fərqli tələffüsü ilə alman dilində olan sözlərə oxşayır. Məs: winter – winter – qış.

Daha da dəqiqləşdirsək, həmin istilalar 1500 il bundan qabaq anql tayfaları tərəfindən həyata keçirilmişdir. Eramızın V-ci əsrində anql tayfaları İngilis kanalı olan La Manş kanalını keçmiş german tayfalarının nümayəndələri olmuşlar. Sonrakı illərdə Britaniyaya həmçinin digər 2 tayfanın nümayəndələri keçdilər ki, onlar da saksonlarla yutlar olmuşdu. Bu insan qrupları Britaniyada uzun illər ərzində yaşayan kelt tayfalarına qarşılaşdılar. Bu zaman keltlərlə işğalçılar arasında uzun sürən müharibə başlandı. Bu qarşıdurmalar nəticəsində keltlərin xeyli hissəsi öldü və ya qula çevrildi. Bəziləri isə sonralar Uels adlandırılan ərazilərə köçdülər. Uzun bir müddədən sonra anqlar, saksonlar və həmçinin yutların danışdıqları dillərin qarışması nəticəsində anqlosaks dili meydana gəlmişdir (48, s.12).

Qədim ingilis dilini anlamaq olduqca çətindir. Hətta çox vaxt ana dili ingilis dili olan insanlar belə bu dili yetərinə anlaya bilmirlər. Halbuki, müasir ingiliscədə mövcud olan sözlərin çoxunun kökü qədim ingilis dilinə aiddir. Məsələn üçün desək, “be” (olmaq), “water” (su) və s kimi sözləri buna misal göstərə bilərik. İngilis dilində olan qədim yazı nümunələrini isə ancaq bəzi ekspertlər oxumağı bacara bilər. O dövrdən bu günə bəzi yazı nümunələri gəlib çatmışdır. Məsələn, qəhrəman krala həsr edilmiş “Beovulf” poeması. Tədqiqatçılar bu poemanın məhz 7-8-ci yüzilliklərə aid edirlər. Poemanın müəllifinin kimliyi isə indinin özündə də məlum deyil.

Britaniya sonrakı yüzilliklərdə yenidən hücumə məruz qalmışdır, bu dəfə isə şimal sərhədlərini pozan olan vikinqlər tərəfindən işğal edilir. Əsasən Danimarka, Norveç ilə birgə başqa şimal ölkələrindən hücum edən vikinqlərin əsas istəyi ticarət yollarını genişləndirməklə yanaşı zəngin qul bazarları tapmaq idi. Vikinqlər bəzi bölgələrdə məskunlaşaraq, müvəqqəti bazalar yaratmağı bacarmışlar. Lakin az sonra onlar bu bazaların bəlli bir hissəsini gücləndirərək daimi yaşayış məntəqələrinə çevirmişdilər. Vikinqlər həmçinin Britaniyada da məskən salmışdılar. İngilis dilində istifadə edilən müəyyən qrup sözlər vardır ki, bu terminlər vikinqlərdən alınmışdır. Məsələn üçün, “sky” (səma), “egg”, “crawl” (sürünmək) kimi bəzi sözlər şimal xalqlarına məxsus qədim dillərə aiddir.

Daha sonra bu torpaqlar 597-ci ildə romanların yürüşünə məruz qalmışdır ki, bu tarixi hadisə də müəyyən qədər öz izini buraxmış və dilə təsirsiz ötürməmişdi.

Qədim Romanın hökmdarı Avqustun buraya xristianlığı gətirməsi nəticəsində latın dili burada yetərincə əhəmiyyət kəsb etmişdir. Burada latın əlifbası ilə bərabər, latın dilində çoxlu sayda dini terminlər istifadə edilməyə başlandı.

II dövr 1150-ci ildən 1500-cü ilə kimi davam etmişdi. Bu illər ərzində də Britaniyanı normanlar fəth etmiş və normanların fransız dilində danışmasının nəticəsi idi ki, ingilis dilinə fransız dilli sözləri daxil oldu. Misal olaraq, army-ordu

Britaniyanın daha bir faciəsi 1066-cı ildə Norman işğallarına məruz qalması olmuşdur. Bu amansız işğallara İstilaçı Vilyam rəhbərlik edirdi. Normanların ilkin məskəni Fransa'nın şimalındakı Normandiya hersoqluğu olmuşdur. Onlar Britaniyanı idarə etdikləri bir neçə əsr boyunca məhz fransızca danışmışlar. O dövr üçün ən mühüm dillər sırasında hesab olunan fransız dilində daha çox savadlı insanlar

Müasir ingilis dilindəki qanunlar və həmçinin hökumətə danışırdı. Sırası ilə insanlar isə yenə də qədim ingilis dilində danışırdılar.

Normanların danışdığı fransız dili səkkiz əsr bundan qabaq insanların danışmış olduğu ingilis dilinə əhəmiyyətli dərəcədə böyük təsir göstərmiş. Tanınmış ekspertlər dilin tarixini araşdırarkən bu dövrü məlum olduğu kimi Orta ingilis dili adlandırmışlar. Lakin zaman keçdikcə normanlar demək olar ki, əsl fransız dilində əvvəlki kimi danışa bilmirdi.

Orta ingilis indiki ingilis dilinə oxşayır, amma onu başa düşmək bir qədər çətinidir. Dövrümüzə qədər o dövrdən bir xeyli yazılı abidə qalmışdır. Həmin dövr üçün ingilis ədəbi dilinin zəngin və ən görkəmli yazılı əsəri Orta əsrlərdə Londonda yaşamış ingilis şairi Ceffri Çoser tərəfindən 1400-cü ildə qələmə alınmış "Kenterberri hekayələri" hesab olunur. Bu əsər müxtəlif zamanlarda Kenterberri şəhərinə səfər etmiş insanların yəni zəvvarların dilindən söylənilmiş şerlərin toplusu şəklində yazılıb. Bu əsəri o dövrdə yazılan digər əsərlərdən fərqləndirən başlıca cəhətlərdən biri əsərin qəhrəmanlarının sadəcə xalqın nümayəndələri olması və dini əsər olmaması idi. Çünki o dövrdə dini əsərlər geniş yayılmışdı.

Nəhayət III dövr 1500-cü illərdən bugünkü günə kimi olan dövrdür. İngilis dili ildən ilə daha çox inkişaf edərək daxili inkişaf qanunlarına görə formalaşmış, inkişaf

edərək təkmilləşmişdir. Həmçinin müasir ingilis dili bildiyimiz kimi dövrlərə bölünür və qarşıya çıxan tarixi dəyişikliklər bilavasitə bu dövrlərə də təsirsiz ötürülür.

Orta ingilis dilini əvəz edən müasir ingilis dili ölkədə illərdir davam edən Vətəndaş müharibəsinin bitməsi və hakimiyyətə Tüdorlar sülaləsinin gəlməsinə təsadüf edir. Tüdorlar sülaləsini isə Stüardlar sülaləsi (1603-1714) əvəz edir. İngiltərə ilə Şotlandiyanın 1707-ci ildə union bağlaması məhz bu dövrə təsadüf edir.

Erkən dövr müasir ingilis dili tam olaraq müəyyən bir dövrü yəni 1400-1500-cü illəri əhatə etmişdir. Erkən müasir ingilis dilinin orta ingilis dilindən əsas fərqi ancaq dilin leksikologiyasında yox, eyni zamanda fonetikasındadır. Artıq sait səslər bir qədər fərqli oxunur.

a /ei/

i /ai/ və s.

Bu dövr həmçinin dinə də yeniliklər gətirmişdi. Dini mərasimlərə əvvəlki kimi Roma deyil, ölkənin özü birbaşa nəzarət edirdi. Dini kitab bir başa ingilis dilinə tərcümə edilmişdi. Bundan başqa dövrə məxsus olan yazı nümunələri qarşıya çıxan müəyyən çətinliklərə baxmayaraq anlaşılardır.

Bu dövr həmçinin dialektlərlə zənginliyinə görə də seçilir.

16-cı yüzillik sonu 17-ci yüzilliyin əvvəllərində Ulliam Şekspir ingilis dilinə yeniliklər gətirdi. Yeni-yeni ifadələr yaradan və alman, latın fransız mənşəli unudulmuş eləcə də, yeni sözləri təkrarən ümumişlək edən U.Şekspir dili daha da zənginləşdirdi. Günümüzədək gəlib çatmış və bu günün özündə belə məsəl kimi işlədilən U. Şekspirin dünyaca məşhur ifadələrinə nəzər yetirək:

“brevity is the soul of wit” (Hamlet)

“clothes make the man” (Hamlet)

“heart of gold” (Henry V)

“eaten out of house and home” (Henry IV)

“foregone conclusions” (Othello)

“give the devil his due” (Henry IV)

“green-eyed monster” (Othello)

“it’s Greek to me” (Julius Caesar)

Bir vaxtlar fransız dilini öz ölkəsinin rəsmi dili kimi qəbul olunan dövlətin qüvvətlənməsi nəticəsində artıq ingilis dili dünyada hegemonluq etməyə başladı. Həm dünya ticarətindəki böyük rolu, həm də Viktoriya dövrünə təsadüf etmiş sənaye çevrilişi həmçinin imperiyada həyat şəraitinin yenilənməsi ilə yanaşı digər faktorlar da öz növbəsində dilə təsirsiz ötüşmədi. Ən başlıca faktorlardan biri güclü imperiyanın genişmiqyaslı işğalları nəticəsində müxtəlif dillərdə danışan etnosların yaşadığı ölkələri özünün müstəmləkəsinə çevirərək bu ölkələr üçün vahid rəsmi dili məhz ingilis dili elan etməsi olmuşdur. Bariz nümunə olaraq İngiltərənin tarixində olduqca mühüm rol oynamış Hindistanı göstərmək olar. Nəzərə alsaq ki, Şahzadə Viktoriya özü hindlilərin dilini bilirdi, rəsmi dil məhz ingilis dili idi. Elə bu çoxillik təsirin göstəricisi idi ki, ingilis dili indinin özündə də orada ikinci əsas dildir (48, s.10).

Bu günkü gündə ingilis dilini texnoloji yeniliklər, mövcud innovasiyalar və qoyulmuş adlar zənginləşdirməkdədir.

Həmçinin də ingilisdilli əhalinin müxtəlif ərazilərdə salınmış koloniyalarda məskunlaşaraq bütün dünyaya yayılması da ingilis dilinə təsir göstərən faktorlardandır. Diqqət edincə görürük ki, ingilis dilində yaranmış dialekt və şivələrin sayının artması məhz bu dövrə təsadüf edir. İngilis dilinin məşhur Britaniya və Amerika şivələrinin yaranmasını asanlıqla buna misal demək olar.

Baş verən tarixi dəyişikliklərin nəticəsində müasir ingilis dilinin leksikasının demək olar ki, 70% i alınma sözlərdir. Lakin buna baxmayaraq, indiki dövrdə ingilis dili diplomatiya, dənizçilik və kommersiya dili olaraq məşhurdur. Bugünkü gündə nəşr edilən ədəbiyyatın və həmçinin kütləvi mətbuatın çoxu ingilis dilində nəşr olunur. Dövrün əsas elmi və tibb sahəsindəki araşdırmarları da məhz ingilis dilində aparılır. Müasir beynəlxalq razılaşmalara görə, təyyarələrdə işləyən bələdçilər mütləq şəkildə ingilis dilini bilməlidir. Bundan başqa Cənubi Amerika və Avropanın əksər məktəblərində geniş tədris edilən dil ingilis dilidir. Filippinlə yanaşı Yaponiyada da uşaqlar ingilis dilini hələ kiçik yaşlarından öyrənirlər. İngilis dili yetmiş beşə qədər ölkənin rəsmi dilidir.

Dil tarixi və ictimai hadisədir. Dilin bu ictimailiyi onun frazeologiyasına da bilavasitə aiddir. Deyə bilərik ki, istənilən dilin frazeoloji vahidləri zəruri ehtiyat nəticəsində formalaşmış və zənginləşərək sistem formasına düşmüşdür. Frazeologizmlər istənilən bir xalqın həyatı, yaşayış tərzı və sənəti-peşəsi ilə yanaşı mövhumı təsəvvürləri ilə bağlı yaranmışdır (18, s. 260).

Frazeologizmlər dünyadakı hər hansı bir dilin ayrılmayan hissəsidir və bir növ xəzinədir. Ona görə də bu təşəbbüsə xüsusi töhfələr verə bilər. Frazeologizmlər və frazeoloji qovuşmalar ingilislərin çoxəsrlı tarixi mədəniyyətinin, həyat tərzı və adətlərinin originallığını göstərir. Ona görə də frazeoloji birləşmələr ingilis dilində yüksək informativ vahidlərdir.

Frazeoloji komponent nədir? Buraxılış işində bunu, həmçinin də frazeoloji birləşmələrin yaranma və çevrilməsinin formaları və səbəbini aydınlaşdırmağa səy göstərəcəyik. Frazeoloji birləşmələrin regional baxımdan dəyəri 3 komponentdən ibarətdir. İlk olaraq frazeologizmlər milli mədəniyyətləri tərkib komponentlərinə əsasən parçalanmış formada göstərir. Həmin ifadələrin bəzisi qeyri-ekvivalentdir. İkinci növbədə, ingiliscə frazeoloji vahidlər milli mədəniyyətin bütün elementlərini birlikdə götürmüşdür, yəni frazeoloji mənalarına bölünmədən, kompleks formada əks etdirib. Son olaraq üçüncü əmil frazeoloji komponentlər öz prototipləri ilə milli mədəniyyətləri əks etdirir, ona görə ki, genetik baxımdan sərbəst ifadələr müəyyən adətləri, məişət ilə mədəniyyətin xüsusiyyətlərini, tarixi hadisələri və s. cəmləşdirir.

Bir çox halda idiomatik birləşmələr xalqın tərəfindən yaradıldığına görə adi şəxslərin marağı və günlük fəaliyyətilə sıx əlaqəlidir. Bəzi frazeologizmlər inanclar və ənənələr ilə əlaqədardır. Beləliklə, ingiliscədə frazeoloji birləşmələrin əksəriyyəti peşəkar nitqdə yaranıbdır. Xeyli frazeoloji birləşmələr at yarışları, xoruz döyüşləri ilə əlaqələndirilir. Onlar komediya ilə, dünyəvi hikmətlərlə səciyələnilir, mənasında bizim dünyamızın, ətraf mühitin, atmosferin və sairini əlamətləri yer almaqdadır. Əsas diqqətlər şansın və pulun üzərindədir. Sərvətin və şansın verdiyi məmnuniyyət xeyli frazeoloji birləşmələrdə ifadə edilir. Beləcə, ingilis dilinin frazeologizmləri bizə Böyük Britaniya xalqının milli xarakterini, mədəniyyətini, tarixini və siyasi həyatını anlamağa, təsəvvür etməyə imkan verir.

Demək olar ki, bütün dillərdə iki cürə söz birləşmələri vardır: **sərbəst söz birləşməsi, sabit söz birləşməsi**. Sabit söz birləşmələri frazeoloji birləşmələr də adlanır. **Frazeoloji birləşmələr** tərkibincə dəyişməyən, bütünlükdə məcazi mənə ifadə edən sabit söz birləşməsidir. Məs: *dabanına tüpürmək (qaçmaq), dilini saxlamaq (susmaq), yanıb tökülmək (heyifsilənmək), əldən düşmək (yorulmaq)* və s. frazeoloji birləşmələrdir.

Frazeologizmlər dildə hazır formada olur. Onun bəzisini bir söz ilə əvəzləmək olur. Məs, *ağzına su alıb oturmaq – susmaq, başa salmaq – anlatmaq, yada salmaq – xatırlamaq* və s. Frazeologizmləri təşkil eləyən komponentlər iki və daha çox olur. Məs: *qanı qaralmaq (2 sözdən ibarət), ürəyi ağzına gəlmək (3 sözdən ibarət), gözüm səndən su içmir (4 sözdən ibarət)* və s.

Frazeoloji vahidlər tərkib hissəsinə bölünməyən bütün bir cümlənin üzvü olur. Məs: *Müəllim dərsi uşaqlara başa saldı*. Bu cümlədəki «*başa saldı*» birləşməsi cümlənin xəbəridir. *Ağzına su alanlar (mübtəda) nəhayət dilləndilər*.

Frazeologizmlər *dəniz havası, məktəbin həyatı, yük maşını* və s. kimi sərbəst söz birləşməsindən fərqlənib, beləki, bunun tərkibindəki sözlər özünün həqiqi mənasında işləndiyinə baxmayaraq, frazeoloji birləşmənin tərkibindəki ayrı-ayrı söz özünün həqiqi mənasını itirir, birlikdə müəyən məcazi mənə ifadə edər. Sərbəst söz birləşməsindən fərqli şəkildə sabit söz birləşməsinin əsas və asılı tərəf olmaz. Bunlar lüğətə daxil olub. Dilimizin lüğətlərinin növləri sırasında frazeoloji lüğətlər də vacib yer tutub.

Frazeoloji birləşmələr də omonim, sinonim və antonimlik xüsusiyyətinə malikdir. **Frazeoloji omonimlərə** misal olaraq: *işə düşmək, üz vermək, söz vermək, can vermək, cana gəlmək, ürəyi yanmaq* və s. **Frazeoloji sinonimlər** yaxın və eyni mənanı bildirir. Məsələn, *dərd çəkmək – qəm dəryasına qərq olmaq, özündən çıxmaq – hirs başına vurmaq, qulaq asmaq – qulaq vermək, ürəyi ağzına gəlmək – tükləri ürpəşmək, acığı gəlmək – zəhləsi getmək, burnunu sallamaq – qaş-qabağı yer süpürmək, qılığına girmək – qəlbinə yol tapmaq* və s. **Frazeoloji antonimlər** isə əks olan birləşmədir. Məs: *yada düşmək – yaddan çıxarmaq, dil-dil ötmək – ağzına su almaq, əlini ağdan qaraya vurmamaq – dəridən-qabıqdan çıxmaq, xoşu gəlmək –*

zəhləsi getmək və s.

Dildəki frazeoloji birləşmələrin başlıca xüsusiyyəti odur ki, onlar əksəriyyət halda digər bir dildə olduğu şəkildə tərcümə olunmur və çox vaxt gülünc və mənasız ifadə alınır. Frazeologizmlər məzmunu forması baxımından zənginliyə, onların danışığda həddən çox işlədilməyi linqvistlərin diqqətini üzərinə cəlb edibdir. Sabit birləşmələrin leksikayla çox sıx əlaqəsi olduğu üçün, onlar bir yandan tək bir məvhum bildirmək baxımından sözə yaxın olur, başqa yandan bu birləşmələrin yaranmasında fərqli qramatik vasitələr iştirak edib, eyni anda bunlardan fıkirlərin ifadəsinə görə dil daxilində məvhumun hazır komponentləri formasında istifadə olunur. Frazeoloji birləşmələr sözlərin potensial ekfivalentidir. V.Vinoqradov frazeoloji vahidləri bölərkən frazeoloji birləşmə adlandırılmış qrup ilkin baxışda Ş.Ballinin təsnifindəki frazeoloji" qrup yaxud adi birləşmələrə" bənzəyir. Amma həqiqətdə onlar bir-birindən xeyli şəkildə fərqlənib. Yəni V.Vinoqradovun təsnifatında frazeoloji birləşmələr səciyyəsi daşımış komponentlərdən birisi yalnız limitli sözlər ilə frazeoloji baxımdan bağlı məna" daşıyır. İngiliscənin frazeologiyası sahəsində araşdırma aparmış N.N.Amosova V.Vinoqradovun bölgüsünü təhlil edərək yazırdı ki burdakı təsnif konkret prinsipə əsaslanmayıb. Beləcə 2 semantik qrupun komponentlərinin mənasından aslı olmayaraq, ümumi mənalarnın qavranılması dərəcəsinə əsasən müəyyənləşdirildiyi halda frazeoloji birləşmələr" adıyla üçüncü qruplaşmaya aid edilənlərin tərkibində olan sözün digər leksik vahidlər ilə limitli formada birləşməsinə əsasən səciyələndirilir.

İngiliscədə frazeologizmlər sistemi lüğət olaraq ahəngli bir sistemdir. Onun frazeoloji birləşmələr sistemində muxtariyyət mövcuddur, ona görə ki, frazeologizmlər bir yandan ayrı-ayrı sözdən, digər yandan sərbəst ifadədən köklü şəkildə fərqlidir və həmçinin müəyyən mənalarda milli dildə daha qarışıq sistemin bir hissəsi olmaqla bilinir və bu onun müxtəlif səviyyələrilə əlaqəlidir.

Misal olaraq deyə bilərik ki, söz kimi frazeologizmlər də məzmunlu funksiyanı icra edən fonemlərdən ibarətdir və bu frazeoloji vahidlərin dilin fonematik səviyyəsilə davamlı əlaqəsini müəyyən edir. Frazeoloji birləşmələr fərqli nitq hissələrilə müxtəlif korrelyasiyaya uğrayır ki, bu da onların marfoloji səviyədə

sistemli əlaqəsini səciyələndirir. Cümlələrdə konkret sintaktik funksiya yerinə yetirən frazeologizmlər sintaktik səviyədə başqa dil vahidləri ilə sistemli əlaqədə olur.

İngiliscənin frazeologizmlər sisteminin bir hissəsi kimi, xarakterik xüsusiyyətlərinə əsasən birləşmiş frazeoloji birləşmələrin müxtəlif paradigmaları fərqləndirilir. Qeyd olunmuş frazeoloji vahidlərin qrupuna əlavə olmaqla, öz linqvistik xüsusiyyətlərinə əsaslanmaqla bəzi başqalarını da nəzərdən keçirib bilərik: frazeologizmlər polisemantik, antonim, sinonim, omonim və digərləri. Üslubi xüsusiyyətlərə görə idiomlar üslubca işarələnən və neytraldır və birinci onların tərkibində üslubi rənglənmə və üslub mənsubiyyətinə görə əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənmiş müxtəlif səviyyələri müəyyənləşdirməyə imkan verib.

Frazeologizmlər dilin xalq fizionomiyası, onun original vasitəsi, varlığın və zəkanın zənginliyidir. Onların məzmunca və formaca zənginliyi, dildə həddən çox işlənməsi alimlərin diqqətini özünə cəlb etmişdir. Ona görə də frazeologiya dilçilik elminin bir şöbəsi olan leksikologiyanın xüsusi bir bölməsinə çevrilmişdir. Frazeologizmlərin daxili məna quruluşunun və xarici strukturun, onların ayrı-ayrı dillərdə yeri və mövqeyinin açıqlanması, tərcümə olunma imkanlarının öyrənilməsi, milli və beynəlmiləl mahiyyətinin şərhı, onların işlənmək xüsusiyyətlərinin və istifadə olunmaq səviyyələrinin təhlili nəzəri və praktiki cəhətdən aktualıq kəsb edir.

Frazeologizmlərdən istifadə insanlara öz fikirlərini dəqiq, qısa və idiomatik ifadə etmək imkanını verir. Onlar məvhumu dolayı olsa da, konkret ifadə edir. Frazeologizmlərin əsas xüsusiyyətlərindən biri onların obrazlı, emosional, ifadəli olmasıdır. Belə ki, frazeologizmlər dilin ekspresivliyində onun emosionallığında xüsusi rol oynayır. Onlar bu yaxud başqa məvhumu ayrı-ayrı sözdən dəfələrlə təsirli və obrazlı əks etdirir.

Frazeologizmlərdən həm bədii, həm publisistik, həm də başqa üslublarda istifadə edilir. Onlar ədəbi dildə yazılı və bədii üslubda yazılmış əsərdə, xüsusi üslubi yerə sahibdir. Frazeologizmlər yazıçının fikrinin həcmını böyüdür, bədii əsərdə emosionallığı, üslubi keyfiyyətlərin zənginləşməyinə xidmət edir. Yazıçılar frazeoloji vahidləri cümlələrdə işlədəndə mətn ilə frazeoloji birləşmələrin qarşılıqlı münasibətlərini əsas götürür, yəni mətn frazeologizmlərin semantik çalarlarını

konkretləşdirir, frazeologizmlərsə mətnin. Dahi yazıçılar və şairlərin əlində frazeologizmlər bu yaxud digər surətin danışğını fərdiləşdirməkdən və tipikləşdirməkdən ötrü əsas vasitələrdən birisinə çevrilibdir.

Frazeoloji vahidlər sıx milli xüsusiyyətə sahibdir. Hər hansısa bir xalqın frazeoloji vahidlər sistemini öyrənmək ilə həmin xalqın mədəniyyəti, həyat və yaşayış tərzilə yaxından tanış oluruq.

Hər bir dilin özünəməxsus frazeologizmləri var. İngilis dilinin də frazeologiya dünyası çox böyük və müxtəlifdir. İngilis dilinin tarixi inkişafı nəticəsində əmələ gəlmiş bu mürəkkəb frazeoloji sistem o dərəcədə zəngindir ki, danışq prosesində, frazeologizmlərin vasitəsi ilə bu və ya digər fikri aydın şəkildə başqasına çatdırmaq mümkündür. Bu dilin frazeologizmləri minillik tarixə malikdir. Onlar müxtəlif ictimai tarixi şəraitdə və çox müxtəlif səbəblər əsasında əmələ gəlmişdir. İngilis dilinin frazeologizmlərinin əmələgəlmə mənbəyi, əsasən, xalq danışq dili, yazılı ədəbiyyat və folklor olmuşdur.

Bildiyimiz kimi, hər dilin frazeoloji sistemlərində bu dili daşıyanlara məxsus emosionall qavramaq və qiymətləndirmək sistemində müvafiq şəkildə formalaşan frazeoloji birləşmələr vardır. Həmin ifadələr emoseniyalı frazeologizm kimi nəzərdən keçirilib. Həmin ifadə insanların ətrafdakı reallığı dərk etməsi ilə əlaqəli, məxsus olduğu cəmiyyətdə baş verən prosesə münasibətilə əlaqəli daha fərqli rəqursdakı münasibəti və qiymətləndirmələri göstərir. Bu kontekstdən emoseniyalı vahidin tətqiqi bu dilin daşıyıcısının emosional-etik xarakteristikasının müəyənləşdirilməsinə, bu və yaxud başqa dilin linqvokulturoloji aspektdə tətqiqi prosesinə mühüm töhvələr verə bilər. Həm də, emoseniyalı frazeoloji vahidin sistemli formada sintaktik təhlili həmin dil daşıyıcısının yaşayış tərzilə, etik prioritetləri, bu və yaxud başqa cəmiyyətə məxsus dünyadakı dil mənzərəsi haqqda yetəri qədər müfəssəl məlumat əldə edilməsinə yardımçi olmaqla yanaşı, universal olan ilə xalqın özünə özəl emosional reaksiyaların, həmçinin bu reaksiyaların verballaşmaq mexanizmlərinin fərqləndirilməyinə imkan verər.

Daha fərqli aspektdən koqnitif metaforlardan istifadəsinin edildiyi, ingilis mədəniyyəti və tarixinin, həmçinin antik və ümumilikdə dünyanın mədəniyyəti və

ədəbi irsının təsiri ilə formalaşan emoseniyalı frazeologizmlərdə somatizm, zoonimika və teonimika komponentli çoxlu maraqlı metaforik keçidin həll qazandığını müşahidə etmək olar.

Frazeologizmlərin sintaqmatiki əlaqəsi onlarda müəyən diapazonik leksik vahidlər ilə uzlaşmaq imkanı ilə səciyələndir. Bəzi frazeoloji birləşmələr çox limitli uyğunluq ilə xarakterizə edilir, məs: frazeologizmlər ictimaiyyətin nəzərində fərqli şəkildə olur. Gəlmək, olmaq feilləri ilə birləşir, lakin almaq, olmaq və s. feilləri ilə birləşmir.

Frazeoloji birləşmələrin istifadəsi nitqə canlılıq və obrazlılıq yaradır. Bu səbəbə görə də frazeoloji birləşmələr nəinki canlı danışmada istifadə edilir, həm də çox zaman jurnalist, yazıçı, komediyaçı, satiriklərin fikirlərini ifadə etməyin vasitəsi olaraq xidmət göstərir. Frazeoloji birləşmələrin yaradıcı transformasiyası daha əhatəli nəzərdən keçirilmək üçün layiqdir. Jurnalistlər ilə yazıçıların frazeoloji yeniliklərinin bəzi metodları vardır.

Frazeologizmlərin semantikasını yeniləməkdən ötrü sınıyan və sınaqdan keçmiş stilistik cihaz, onlarda olmuş komponentlərdəki sayda dəyişiklikdir. Frazeoloji birləşməni tanınmayacaq şəkildə dəyişə, ona fərqli obrazlı formalar verən bu və yaxud başqa komponentli sözdən istifadə edərək frazeologizmin tərkibinin genişləndirilməsilə ifadə edilir. Məsələn: Ağızdan köpüklənmək.

Mən onu heçvaxt belə sinirli görməmişdim. Köpükləndi, ağzından ağ köpüklər gəldi -bu artan stilistik rəngləməkdir.

Başqa halda isə frazeoloji birləşmənin tərkibində azalmalar müşahidə edilir ki, o bunun düşünülməsilə əlaqəlidir. Məsələn: Gözəl olmaq deyil, xoşbəxt doğulmaq.

Danışmada bu frazeologizmlərin kəsilən ilkin hissəsi çox işlədilirki, bu da “gözəllik bədbəxtliyin mənbəyidir” aforizmini yaradıb. Frazeologizmin lüğətinin komponentinin dəyişilməsi də onun ironik formada təzədən düşünülməsindən ötrü istifadə edilir.

Frazeologizmlərin bu cür transformasiyası onun mənasında böyük dəyişikliklərə gətirib çıxardır ki, bu çox satiriki effekt yaradıb. Frazeologizmlərin

istifadəsində özünəxas üslub vasitəsi bəzi ifadələrin çirklənməsidir. Belə “keçid” frazeoloji komponentə ilk leksik məzmununu qaytarıb və frazeoloji birləşmələrin özü yeni obrazlı sistemə cəlb edilir. Bu, belə söz oyunlarına xüsusi semantiklik tutumluluq və ifadəlilik verir.

Frazeoloji birləşmələri yeniləməkdən ötrü ən ağıllı üsul vasitəsindən birisi onun məcazi mənasının məhv olunmasıdır. Eyni vaxtda xarici baxımdan frazeologik komponent dəyişməz, metaforik məzmununu itirməz və hərfi mənada qavranır.

Bu tip vəziyyətlərdə frazeologizmlərin zahiri omonimiyası və sözün sərbəst birləşməsi üzrə qurulan söz yaranır. Frazeologizmlərin nitqdə işlədilməsi müəyən çətinlik yaradar, çünki dilin normaları onun konkret bərpasını tələb edər, bu da nətiqlərin tərəfindən həmişə nəzərə alınmaz.

Beləcə, qeyri-standart nitqin frazeoloji vahiddən və onun komponentlərindən ötrü lüzumsuz təriflərdən əməl gələn pleonastik xüsusiyyətləri birləşməyə tez-tez rast gəlinib. Məsələn: “İnsanın ağır əməyi.” Bu tipli halda frazeologizmin genişlənməyi özünü doğrultmaz. Həmdə frazeoloji birləşmənin tərkibində bu yaxud başqa komponentin əskikliyi nəticəsi ilə tərkibində lazımsız kiçilmək baş verər. Frazeoloji birləşmənin tərkibində komponentin dəyişməsi, tərkibinin təhrifi, lüğət komponentinin qramatik formasının dəyişilməsi də yolverilməzdir.

Çoxvaxt frazeoloji vahidin səhvən istifadəsi iki ifadənin çirklənməsilə əlaqələndirilib. Məna oynamaq - rola sahib olmaq. Əvəzinə vacibdir - bu rolu oynayır. Frazeoloji vahidin mənasını nəzərəalmadan işlədilməsi və etimologiyası ifadənin mənasında böyük şəkildə təhrif yaradır. Deyilənləri yekunlaşdırıb deyə bilərik ki, frazeoloji vahidin mənasının və formasının mürəkbəliyinə və çoxşaxəliliyinə və canlı danışığda frazeologizmdən istifadəsində bəzi çətinliyin olmağına baxmamaqla, onlar insanın duyğusunu ifadə etməkdən ötrü bəlkədə ən gözəl vasitədi. Frazeoloji vahidlərin dildəki olmaq faizi dəqiq xalqın mədəniyyətinin inkişafı göstəricisi ilə çox bağlıdı, çünki frazeoloji birləşmələr və onun etimologiyası sırf bu mədəniyyətin ifadəsidir. Ənələr danışığda frazeologizmlərin yaranmasının sözsüz banısı hesab edilir.

Yalnız canlı danışığda müstənasız bütün frazeoloji vahidi işlətməyə davam

eləmək olmaz. Oun bir çoxusu zaman keçdikcə köhnələr və istifadəsi gülməli görükdə bilər. Bu xüsusən xarici dili öyrənənlərə görə doğrudur. İngiliscə əhatəli sistemində frazeologizmlərin və frazeoloji vahidlərin olma baxımından bəlkədə daha zəngin dillərdən birisidir. Frazeologizm onun quruluşunda böyük bir mövqeyə sahibdir.

Britaniyada baş vermiş bütün hadisələr frazeologiyasında əks edilir: siyasi hallar, idman, mədəniyyət hadisələri, günlük həyat və sair ingiliscədə frazeoloji birləşmələrdə əks olunmuş mövzunun sadəcə tam olmayan siyahısıdır. Çoxları köhnəlib, amma onlar hər zaman yeni, parlaq və canlı və hazırcavablar ilə əvəz edilir. Beləcə, əminliklə deyərik ki, ingiliscənin frazeologiyası hərgün inkişaf edərək, yeni forma qazanaraq zənginləşəcək.

Başqa frazeoloji birləşmələr tək, qapalı uyğunluq ilə xarakterizə olunur, yalnız bir sözlə işləyə bilər. Bununla da, frazeoloji vahid arasındakı fərqli sintaqmatiki əlaqələrə malik olanları da az deyildir. Frazeoloji birləşmələrin linqvistik xüsusiyyətlərə əsasən təyin olunmuş sistem əlaqələri üzərində daha ətraflı dayanmaq lazımdır.

Frazeologiya həm dildə olan frazeoloji materialın məcmusudur və həmçinin də bunlar haqqında olan elm şöbəsidir. Frazeologiyanın məhz belə ikili məna ifadə etməsi müəyyən qədər dilçilikdə qüsurdur.

Dilçilik üzrə az işlənmiş nəzəri problemlərə diqqət edincə onlar yenə də çoxdur; misal olaraq frazemlərin və leksemlərin qarşılıqlı münasibəti göstərə bilərik, həmçinin frazemlərin nitq hissələrinə məxsus olan münasibətini də vurğulamaq olar. Göstərilən bu məsələlərin xüsusi və ümumi dilçilik planında həll olunması frazeologiya şöbəsinin əsas vəzifələrdəndir (10, s.26).

İstənilən bir dilin frazeologiyası iki plana əsasən tədqiq olunur. Bunlar sinxronik və diaxronik sahələrdir.

1. Diaxronik plan üzrə dilin frazeologiyasının formalaşması ilə yanaşı müasir dövrə doğru struktur cəhətdən inkişafı öyrənilir.

2. Sinxronik plan üzrə dilin frazeologiyasının müasir vəziyyətinin struktur təsviri qeyd olunur.

Frazeologiya dilçiliyin müstəqil şöbəsi kimi hələ çox gəncdir. Ancaq, bu heç

də belə başa düşülməməlidir ki, frazeologiya ilə bundan əvvəlki illərdə məşğul olunmamışdır. Əslində bu alimlərin diqqətini çox əvvəldən cəlb etmiş məsələlərdən olmuşdur.

Frazeoloji vahidlərin ilkin müşahidəçiləri məhz lüğət tərtib edənlər yəni leksikoqraflar olmuşlar. Leksikoqraflar bəzi sözlərin mənalarını itirmiş olduğunu müşahidə etmişlər. Bu vəziyyət, adətən, müəyyən söz bölünməz birləşmənin tərkibində olduğu halda nəzərə çarpmışdır (9, s.35).

Diqqəti cəlb etmiş frazeoloji material öncə məcmuə şəklində toplanaraq kifayətlənmiş, heç bir xüsusiyyətinə və quruluşuna və müxtəlif tipə malik olmalarına fikir verilməmişdir.

Dilçilik ədəbiyyatında bu kimi tədqiqatçı mütəxəssislər 2 əsas qrupa bölürlər:

I qrup tədqiqatçılar ümumiyyətlə istənilən bir dildə hazır formada olan söz birləşmələrinin bütünlüklə hamısını frazeologiyaya aid edənlərdir.

II qrupa daxil olanlar isə dildə hazır formada olan söz birləşmələrinin bütünlüklə hamısını deyil, sadəcə onlardan dil vahidlərinə ekvivalent olan və komponentləri mənaca və quruluşca parçalanmayan hissəsini frazeologiya adlandıranlardır.

Dilçilikdə birincisi “geniş mənada, ikincisi “dar mənada frazeologiya” qəbul edilir.

O da qeyd edilməlidir ki, son illərə kimi türkoloji tədqiqatlarda frazeologiyanın obyektı daha çox geniş mənada nəzərdə tutulmuşdur.

Dildə hazır formada işlədilərək komponentləri mənasına və quruluşuna görə parçalanmayan söz birləşmələrini frazeologiya hesab edənlər:

Bu sahənin tədqiqat tarixi Ş. Ballı və Ferdinand de Sössür ilə başlayır.

Ferdinant de Sössür sabit söz birləşmələrini dildə olan sərbəst söz birləşmələrindən məhz belə fərqləndirir:

“Biz ilk olaraq, çoxlu sayda ifadələrlə rastlaşırıq ki, onları dilə aid etmək vacibdir. Onlar dildə olan elə hazır nitq hissəsidir ki, çox vaxt daxilindəki ayrı-ayrı mənalı sözləri dəyişmək mümkün olsa da, bu o qədər də məqbul sayılmır. Bu kimi söz birləşmələri düzəldilmir onlardan dildə hazır şəkildə istifadə edilir” (18, s. 310).

XX əsrin başlanğıcında frazeologiya məsələləri ilə ilk olaraq Şarl Balli məşğul olmuşdur. Şarl Balli dilçilik tarixində ilk olaraq frazeologiyayı leksikologiyanın tam müstəqil şöbəsi kimi müəyyən etmişdir. O, nitqdə daha çox iki növ söz birləşmələrini müşahidə etmişdir ki, onlardan məhz sabit söz birləşmələri onu xüsusilə maraqlandırmışdır. Belə birləşmələri frazeoloji qrup adlandırmış və onları sinxronik plana əsasən şərh etməyə çalışmışdır.

O həmçinin fransız dilinin frazeologiyasından öz kitablarında geniş şəkildə bəhs etmişdir. Ş. Balli dildə sabitləşmiş söz birləşmələrini “fazeoloji ifadə”, nisbi müstəqillyini saxlamış sözlərin iştirakı ilə əmələ gələn söz birləşmələrini “fazeoloji qrup”, elementlərinin hamısının tam olaraq bir-birilə əlaqəli olan söz birləşmələrini “fazeoloji bitişmə” adlandırmışdır. Bunlardan əlavə, görkəmli dilçi “ara tip” adlandırdığı daha bir qrupu da qeyd etmişdir.

Ş. Balli sabit söz birləşmələrini özünün əsərində üslubi-məna baxımından şərh etmişdir. Maraqlısı o idi ki, dilçilikdə sabit söz birləşmələrinə məhz bu şəkildə yanaşmaq fikri tamamilə təzə bir fikir idi. Ş. Ballinin bu nəzəriyyəsi bir başa frazeologiyanın inkişafına əsaslı şəkildə təsir göstərmişdir.

Dilçiliyin inkişaf tarixində frazeologiyanın leksikologiyadan ayrılaraq müstəqil şöbə kimi çıxış etməsində sovet alimi V.V. Vinqradovun əvəzsiz xidmətləri olmuşdur. O özünün nəşr olunmuş əsərlərində rus dilinin frazeologiyasını elmi cəhətdən izah edilmişdir. O, frazeologizmləri üç semantik qrupa ayırmışdır ki, bu da müxtəlif dillərin materiallarının əsasında frazeologizmin tədqiq edilməsinə təkan verdi.

Bir sözlə, V.V. Vinqradovun konsepsiyası frazeologiyayı daha dərinədən dərk etməyə təkan vermiş və tədqiqatın istiqamətini xüsusi olaraq bu sahəyə yönəltmişdir. Əsrin ortalarında frazeologiya sahəsində daha ciddi tədqiqatların aparılması dilçiliyin bir şöbəsi kimi onu daha çox fərqləndirilmişdir. XX əsrin ortalarında frazeologiya nəzəriyyəsi ayrı-ayrı istiqamətdə yaranmış, frazeoloji məsələlər müxtəlif mövqelərdən şərh olunmağa başlanılmışdır.

Tədqiqatçılar içərisində frazeologiyayı geniş şəkildə tədqiq edənlərdən biri də A.V. Kunindir. Onun “Müasir ingilis dilinin frazeologiyası” adlı kitabında frazeoloji

məsələlərdən daha geniş bəhs olunmuş və ingilis dili frazeologizmlərinin ətraflı təsnifatını vermişdir.

S. İ. Ojeqov isə frazeologiyayı əsasən geniş və dar olmaqla iki mənada təsəvvür edir. Onun fikrincə geniş mənada frazeologiya deyərkən buraya bütün növ sabit birləşmələr, o cümlədən atalar sözləri və məsəllər, həmsinin ibarələr, ədəbi klişelər, qanadlı sözlər və sair aiddir. Amma dar mənada frazeologiya deyərkən isə yalnız sözün ekvivalenti hesab olunan frazeoloji vahidlərin məcmusu başa düşülür.

Son dövrlərdə Hind-avropa dillərinin frazeologiyası ilə bağlı tədqiqat aparmış mütəxəssislərin ortaya qoyduğu dəlilləri, digər bir tərəfdən isə türk dilləri faktlarının daha dərinədən öyrənilməsi türkologiya sahəsində tədqiqatçıları belə qənaətə gətirmişdir ki, dilçilik fənlərindən olan frazeologiyanın dar mənada götürülməsi tam olaraq məqsədyönlüdür.

Yazılan bu əsərlərin hamısında irəli sürülən müxtəlif fikirlər və göstərilən dil faktları dilçiliyin frazeologiya sahəsinin tədqiq edilməsində əsaslı əhəmiyyətə malikdir. Amma bu əsərlərin böyük əksəriyyətində hansısa bir dilin materialına əsasən frazeologiyanın meyarı və formalaşması, eləcə də onun inkişafı, obyekt, frazeoloji vahid, frazeologiya və söz və frazeologiya və söz birləşməsi həmçinin frazeologiya və sabit söz birləşməsi kimi bir çox məsələlərdən tam olaraq bəhs edilməmişdir. Bu məsələlərin bəziləri haqqında yalnız müəyyən qeydlər və mülahizələrlə kifayətlənilmişdir. Bunun isə əsas səbəblərindən biri əsərin müəlliflərin frazeologiya problemini ətraflı surətdə araşdırılacaq tədqiqat mövzusu kimi qarşılarına qoymamaları idi.

Beləliklə də frazeologiyanın dərinədən tədqiq olunmasının zəruriliyi dilçiləri elə bir qənaətə gətirib çıxarmışdı ki, dilçiliyin bu sahəsi leksikologiyanın əsas tərkib hissəsi olaraq deyil, xüsusi dilçilik fənlərinə aid bir fənn kimi nəzərdə tutulmalıdır. Qeyd olunmalıdır ki, bu fikir son dövrlərdə artıq hər kəs tərəfindən qəbul olunmuşdur.

1.2. Mürəkkəb söz və söz birləşmələri arasındakı oxşar və fərqli cəhətlər

İngilis dili mükəmməl quruluşu ilə, linqvistik ünsiyyətin formalaşmasında mühüm rol oynaya biləcək bir dildir. Dünya mediasının insanlara çatdırılmasında ingilis dilinin rolu əvəzolunmazdır. Təsadüfi deyil ki, bu dil dünyanın bir çox ölkəsində ikinci dil kimi tanınır. Odur ki, bir çox ölkələrdə olduğu kimi Azərbaycanda da ingilis dili tədris olunur.

Xarici dildə danışan bir insan, xalqının milli və mənəvi dəyərlərini, qazandığı uğurları çatdırmaq, onlarla bu dildə fikir mübadiləsi və təcrübə mübadiləsi aparmaq üçün birbaşa beynəlxalq arenaya çıxmaq imkanı qazanır. Xarici dil vasitəsi ilə ayrı-ayrı millətlərlə ünsiyyət yaratmaq, yeni mədəniyyətlərlə tanış olmaq tələbələrin layiqli olaraq yüksək səviyyəli bir vətəndaş kimi, yaradıcı və tənqidi düşünən biri kimi yetişməsində çox mühüm rol oynayır.

İngilis dilinin lüğət ehtiyatı çox zəngindir. Bu müxtəlifliyi şagirdlərə çatdırmaq üçün müxtəlif tədris metodları və mənbələrindən uyğun istifadə etmək müəllim üçün əsas vəsiyədir.

Bu dildə sözlər quruluşca sadə, düzəltmə və mürəkkəb olur. Mürəkkəb sözlər dildə sərbəst mövcud olduqda ən azı iki kökü olan sözlərdir. İngilis dilindəki mürəkkəb sözlər, digər dillərdəki mürəkkəb sözlərdən fərqləndirən iki vacib xüsusiyyətə malikdir. Birinci olaraq, mürəkkəb sözləri təşkil etmiş komponentlər sərbəst formalarıdır. İkincisi isə ingilis dilində iki kökdən artıq olmayan mürəkkəb sözlərin daha çox üstünlük təşkil etməsidir. Məsələn: motherland, mankind, schoolboy və s.

Mürəkkəb sözlərin tərkibində iştirak edən ünsürlərin ayrılıqda müstəqil mənə ifadə edən sözlərdən təşkil olunmasına baxmayaraq, mürəkkəb söz problemi düzəltmə söz məsələsindən daha qarışıqdır. Çünki mürəkkəb sözlərin tərkibini təşkil edən sözlər sərbəst şəkildə söz tərkibləri daxilində iştirak edə bilər. Və bu da həmin tərkiblərin öz formal əlaməti etibarilə mürəkkəb sözlərə oxşarlığını meydana çıxarır. Bəzi dilçi alimlər mürəkkəb söz kriteriyalarını yalnız məzmunə əsaslanaraq müəyyən etməyə çalışmışdılar. Bu da əksər hallarda mürəkkəb sözlər ilə sərbəst söz birləşmələrinin eyniləşdirilən bir yola gətirib çıxarır (14, s. 55).

Bir çox alimlər mürəkkəb söz probleminin həlli üçün məqsəd olaraq yalnız sözün formasını nəzərə alırlar. Belə düşünən alimlərin fikrincə mürəkkəb sözlərin əmələ gəlməsi üçün xüsusi olaraq formal əlamətlər olmalıdır. Alimlər mürəkkəb sözlərin müəyyən bir qrammatik formalarına əsasən yaranmasını mürəkkəb sözlərə aid xarakterik əlamət saymırlar.

Mürəkkəb sözlərin müəyyən edilməsi üçün yalnız mənanı və yaxud tək cə formanı nəzərə almaq düzgün olmaz. Mürəkkəb sözün əmələ gəlməsində məzmun əhəmiyyətli olduğu qədər, forma da əsas yer tutur. Ona görə ki, məzmunşuz forma olmadığı kimi, məzmun da formasız ola bilməz. Ümumiyyətlə, istənilən mürəkkəb söz tərkibinə daxil edilən leksik vahidlər hamısı birlikdə yeni, tək bir məfhum ifadə edir.

Mürəkkəb söz komponentlər aralarında yaranan əlaqəyə görə iki yerə bölünür: tabesizlik əlaqəsi ilə birləşən mürəkkəb sözlər, tabelilik əlaqəsi ilə birləşən mürəkkəb sözlər. Qeyd olunan əlaqələrin əsas məzmunu məhz ondan ibarətdir ki, bir çox mürəkkəb sözlərin komponentləri öz mənalərini qoruduğu halda və həmçinin biri digər sözdən asılı olmadığı halda, bir çox mürəkkəb sözlərin komponentləri mənasına görə digərindən asılı olur. Belə olduğu halda da birinci komponentin ikinci komponenti digər bir cəhətdən tamamlamağa xidmət edir (11, s.145).

Mürəkkəb feillər. Alimlərin bəziləri bu məsələni qəbul etmir. Müasir ingilis dilində overflow, outgrow, stand up kimi feili birləşmələrə çox zaman mürəkkəb feil deyirlər. İngilis dilinin inkişafı dövründə mövcud olan belə nümunələrə çox halda rast gəlmək olur. H. Macand " overflow " və " outgrow " sözləri sözsüz mürəkkəb feil kimi qəbul edərək bu kimi növləri qeyri-məhsuldar adlandırır.

Söz birləşmələrindən bəhs olunarkən komponentlərin məna və struktur baxımdan bağlılığı bütün hallarda bərabər dərəcədə əsas götürülür. Belə ki, söz birləşmələrində başlıca olaraq struktur-semantik bütövlük tam olaraq diqqət mərkəzində saxlanılır. Yəni qeyd olunan cəhətlərdən birinə üstünlük verərək, digərini yaddan çıxarmaq olmaz. Gördüyümüz kimi, "mavi səma" birləşməsi təbii səslənir. Çünki, asılı tərəf yəni mavi sözü ilə əsas tərəfə yəni səma sözü qrammatik baxımdan bağlı olduğu kimi həmçinin tərəflər arasında da real semantik əlaqə

vardır. Belə ki, mavi sözü səmanın rəngini olduğu kimi düzgün əks etdirir. Ancaq “mavi günəş” birləşməsi işlənilmir, ona görə ki, mavi sözü heç bir halda günəş parlaqlığını əks edə bilmir, çünki günəşin öz təyinləri var (25, s. 53).

Əvvəldə də qeyd olunduğu ki, söz birləşmələrinin statusu ilə bağlı müxtəlif fikir ayrılıqları vardır. İ.R.Qalperinin fikrinə görə, əksər sözlərin birinin digəri ilə sıx əlaqəsi olmasına baxmayaraq, onlar heç də mürəkkəb sözlər olaraq qəbul oluna bilməzlər. Müxtəlif söz birləşmələrini hər hansı bir mürəkkəb sözə çevrilmək qaydası sərbəst söz birləşmələrinin komponentləri daha çox isim olduğu birləşmələrdə müşahidə olunur. Başqa növ söz birləşmələrinin komponentlərinin daxilində olan bağlılıq o qədər də vacib olmadığına görə onlar semantik baxımdan və struktur göstəriciləri baxımından da sərbəstdirlər.

Onu qeyd etmək lazımdır ki, söz birləşmələri və eləcə də sözlərin birləşmə imkanları fərqli məvhumlar kimi xarakterizə edilir. Sözlərin birləşmə imkanları və ya kombinatorika söz birləşmələrinə görə müqayisədə daha geniş məvhumdur ki, onlara müxtəlif səviyyələrdə baxıla bilər və bütövlükdə bir cümləyə aid oluna bilər. Kombinatorika sözlərin nitq prosesində uzlaşması, sərbəst söz birləşməsi isə – mətnə əks olunan, həmin prosesin nəticəsi kimi qəbul edilə bilər. Bir çox tədqiqatçılar kombinatorika məfhumunu valentlilik məfhumu ilə eyniləşdirirlər. Digərləri isə kombinatorikanı nitqlə, valentliyi isə dil ilə əlaqələndirirlər. Qeyd edilir ki, hər hansı sözün valentliliyinin nitqdə istifadə edilməsi ilk növbədə linqvistik (qrammatik və semantik) qayda və normalara riayət etməklə kommunikativ tələbatdan asılıdır (3, s.126).

Söz birləşmələri sözlərin birləşmə prosesinin məvhumunu daha geniş mənada, yəni struktur cəhətdən təşkil edilmiş məna blokları kimi xarakterizə olunan bütöv cümləyə münasibətdə başa düşülür.

Sözlərin birləşmə imkanlarına görə 2 sözdən ibarət olan blok və sintaqmlararası səviyyələrində yanaşmaq mümkündür. Sözlərin birləşmə imkanları yaxud da kombinatorika probleminə belə yanaşma sözügedən məvhumun mövcud söz birləşmələri və eləcə də onların cümlənin müxtəlif səviyyələrində birləşdirilməsinə əsasən daha geniş formada tədrisinə imkan verir.

Kombinatorika sahəsində qoyulmuş məhdudiyyətlər əsasən dil vahidlərini təşkil edən norma və qrammatik qayda deyil. Onlar sözlərin leksik mənalari sahəsində bilavasitə mövcuddur.

Bəzi tədqiqatçılar valentlilik məfhumunu yalnız qrammatik planda izah edirlər. Qrammatik baxımdan valentlilik, əsasən, feilin xüsusiyyəti kimi götürülür. Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, valentlilik məfhumuna qrammatik yanaşma tamamilə qanuna uyğundur, çünki “söz ixtiyari cümlənin tərkibinə daxil olaraq qrammatik forma qəbul edir” (26, s. 45).

Sözlərin mənası həmçinin onların işlənmə imkanlarını da məhdudlaşdırır bilər. Bəzi tədqiqatçılar müəyyən sözün semantikasi və sintaktik funksiyası arasında daha sıx qarşılıqlı əlaqənin mövcud olduğuna diqqət yetirirlər. Ona görə də, valentlilik probleminə yalnız sözlərin qrammatik xarakteristikasını deyil, eyni zamanda onun semantik xüsusiyyətlərinə nəzərə almaqla yanaşmaq daha məqbul sayılır.

Söz birləşmələrinin statusunun müəyyənləşdirilməsi məsələsilə bağlı daha çox yayılmış yanaşma söz birləşmələrinin müəyyən iki aspektdən tədqiq olunmasını tələb edir. Bu yanaşmalar qrammatik və semantik yanaşmalardır. Qrammatik nöqteyi-nəzərdən söz birləşmələrinin statusunun müəyyənləşdirilməsinə yönəlmiş yanaşma, heç şübhəsiz ki, bizim tərəfimizdən də nəzərə alınmaqdadır. Lakin hazırki tədqiqat işində leksik-semantik yanaşma əsas götürülür. Buna görə də, söz birləşmələrinin qrammatik cəhətdən müəyyənləşdirilməsi üzərində qısa şəkildə dayandıqdan sonra, söz birləşməsi problemini məhz leksik-semantik cəhətdən nəzərdən keçirək.

Sərbəst söz birləşmələrini qrammatik baxımdan tədqiq etmiş tədqiqatçılar söz birləşməsinə sözlərin cümlə daxilindəki sintaktik vahid kimi xarakterizə edirlər. Söz birləşmələrinə bu cür yanaşma, əsasən, qərb linqvistik məktəbinin nümayəndələri üçün xarakterikdir (O.Yespersen, H.Suit, Q.Poutsma).

Söz birləşməsinə sintaksisin bir vahidi olaraq götürən tədqiqatçıların bu problemə münasibətləri bir qədər fərqlidir. Belə ki, tədqiqatçılar söz birləşməsinə məxsus xarakterik xüsusiyyətlərindən biri kimi birləşmənin nominativ funksiyasını yox, söz birləşməsinin komponentlərinin bir başa olaraq bir-biri ilə əlaqəyə girmək

xüsusiyyətini əsas götürürlər. Həmçinin, tədqiqatçıları birləşən sözlərin yalnız sintaktik deyil, həm də leksik-sintaktik münasibətləri də eyni dərəcədə maraqlandırır. Bununla bağlı olaraq N.Y.Şvedova qeyd etmişdir ki, söz birləşməsi kommunikativ planda tam müstəqil şəkildə mövcud olan və leksik-semantik əlaqəlilik baxımından iki və daha çox mənalı sözün birləşməsi ilə yaranan məfhumdur (3, s.140).

Beləliklə, bu və ya digər dərəcədə söz birləşməsinin cümlənin strukturu ilə sıx bağlı olduğu və valentlilik əsasında sözlərin sintaktik əlaqələrinin zəruriliyi vurğulanır.

Sözlər arasında mövcud olan əlaqələrin müxtəlif xarakterli olması ideyası ilk dəfə olaraq A.A.Potebnyanın əsərlərində faktiki olaraq irəli sürülmüşdür. A.A.Potebnya öz əsərində qeyd etmişdir ki, “qara it” (чёрная собака) və “acı göz yaşları” (горькие слёзы) ifadələri ilk əvvəllər xəbərin funksiyasına malik olan sözün adi və tam semantik dəyişikliyə məruz qalaraq təyinə çevrilməsinin nəticəsi deyil. Təbii ki, “qara it” ifadəsində itin qara olması, “acı göz yaşları” ifadəsində isə “göz yaşları acıdır” fikrini ehtiva edir. Amma, bu birləşmələrdən ikincisi “it qaradır” fikrindən fərqli şəkildə daim epik ifadə olmaqla dilin bir başa özündə yaranmış əlaqənin sayəsində mövcuddur. Qeyd olunan söz birləşmələrinin komponentlərinin arasında olan əlaqəliliyin müxtəlifliyi sözlərin birləşmə imkanlarını bir daha məhdudlaşdırır.

A.A.Potebnya tərəfindən vurğulanmış sözün müxtəlif xarakterliliyinə əsaslanan A.A.Şaxmatov da öz növbəsində söz birləşmələrinin iki növünü diqqətə çatdırmışdı. İlk olaraq o, qrammatik baxımdan ayrılabilən, amma leksik cəhətdən ayrılması mümkün olmayan birləşmələri, ikinci olaraq isə sintaktik və leksik cəhətdən komponentlərə ayrılması mümkün olmayan söz birləşmələrini aid edir və o söz birləşmələrinin əsasən tərkib hissələrinə ayrılmasının mümkün olmadığını daxili meyarlarla əlaqələndirmişdir. Daha sonralar bu fikir V.V.Vinoqradov tərəfindən daha da inkişaf etdirilmişdir və onun frazeoloji sabit birləşmələr haqqında nəzəriyyəsinin əsasını təşkil etmişdir (7, s. 26).

Eyni zamanda tədqiqatçı sabit söz birləşmələrini semantik əlamətlərə görə

təsnif edərək onları aşağıdakı kimi qruplara ayırır:

1) semantik baxımdan komponentləri əvəz edilməyən frazeoloji birləşmələr. Belə birləşmələrin mənaları heç bir halda komponentlərin mənalarına söykənmir;

2) müxtəlif komponentlərin daşdıqları mənalarla xarakterizə edilən frazeoloji vahidlər. Belə frazeoloji birləşmələrdə birləşmənin mənası leksik komponentlərin mənalarının birləşməsindən yaranır. Ancaq söz birləşmələrinə mənə baxımından xələl gətirmədən frazeoloji vahidlərin bütün komponentlərini sinonim sözlərlə əvəzləmək mümkün deyil;

3) sözlərin əlaqəli mənalarının realizasiyası vaxtı yaranan frazeoloji qruplar. Belə qrupa daxil edilmiş söz birləşmələrinin mənası komponentlərin müxtəlif leksik mənaları ilə əlaqəlidir. Bütün bunların sayəsində frazeoloji birləşmələrin bütün komponentlərini sinonim sözlərlə əvəzləmək mümkün olur.

Onu da qeyd etmək yerinə düşərdi ki, sərbəst söz birləşmələri nümunə və əsas rolunu oynamaq xüsusiyyətlərinə malikdir. Sabit söz birləşmələrindən fərqli olaraq sərbəst söz birləşmələrinin komponentlərini və həmin komponentlərin yerini dəyişmək mümkündür.

Söz birləşmələrinə aid V.Q.Qakın verilmiş olduğu təsnifata əsasən ən azı iki əsas sözdən ibarət olan, parçalanmayan və tam mənaya malik olan struktur-semantik vahid olaraq xarakterizə edən konsepsiyaya uyğun yanaşma tərzini özündə birləşdirir. Sərbəst söz birləşməsi məfhumunun bu cür xarakterizə olunmasında sözügedən yanaşma tərzinin söz birləşməsinin əsas məğzi kimi sözlə ifadə olunan məfhumları və bir-biri ilə qovuşan məfhumlar arasındakı mövcud əlaqəliliyi əsas götürülməsi böyük maraq doğurur. Həmin əlaqəlilik müxtəlif xarakterli ola bilər.

Fikrimizi əsaslandırmaq üçün “gözəl həyat”, “gözəl qadın” birləşmələrinə nəzər salaq. “Gözəl həyat” tipli söz birləşmələri komponentlərin sıx şəkildə bağlı olması, ikinci qrupa daxil olan birləşmələrə nisbətən onların komponentlərini əvəzləmək imkanlarının olduqca məhdud olması ilə fərqlənir.

Burada qeyd olunmalıdır ki, sözügedən söz birləşmələrində sifət əşyaların həm fiziki, həm də qiymətləndirmə xüsusiyyətlərini xarakterizə edə bilər. Müvafiq olaraq, xüsusi sərbəst söz birləşmələrinə əşyanın və əşyanı ifadə edən ismin həm

fiziki, həm də qiymətləndirmə əlamətlərini ifadə edən sifətlərin daxil olduğu birləşmələri aid etmək olar.

Sərbəst söz birləşmələri nitq prosesində yarandığından, ola bilsin ki, tələbələr də sözlərin birləşmə mexanizmlərinin formalaşdırılmasına gətirib çıxara biləcək fəaliyyətin təxmini əsaslarını yaratmaq mümkündür. Onu demək lazımdır ki, frazeoloji birləşmələr dildə hazır şəkildə mövcud olduğundan onların tədrisi də tam fərqli şəkildə həyata keçirilməlidir. Fiziki xüsusiyyətlərinə görə kombinə edilə bilən sərbəst söz birləşmələri az çətinlik törədir. Dil öyrənənlər üçün çətinliyi əsasən tamamilə sərbəst olan söz birləşmələri törədir. Həmin çətinliklər sözlərin məna məzmununun xüsusiyyətləri ilə əlaqədardır (25, s.34).

Bildiyimiz kimi, hər hansı bir söz birləşməsində müəyyən aparıcı, yəni əsas söz olur, digər söz və ya sözlər məhz onun ətrafında birləşir. Elə bu baxımdan da müasir ingilis dilində olan söz birləşmələrinin aşağıda qeyd olunan növləri vardır:

1. Aparıcı söz isim verilmiş söz birləşmələri: a long story, a garden flower, the roar of the ocean
2. Əsas komponent sifət verilmiş söz birləşmələri: rich in oil, fond of music, low in quality, small in size
3. Əsas komponent feil verilmiş söz birləşmələri: written in pencil, to write a letter
4. Əsas komponent əvəzlik verilmiş söz birləşmələri: all of us, some of them, any of the boys
5. Əsas komponent zərf verilmiş söz birləşmələri: badly wounded, well dressed, well enough, etc.

Nəhayət, söz birləşmələri deyərkən nüvə sözün məhz qrammatik cəhətdən başqa sözlə ya da söz birləşməsi başa düşülür. Burada söz birləşməsinin nüvəsi mövcud birləşmənin elə komponentidir ki, həmin komponentə söz birləşməsinin komponentləri bir başa tabedir.

Müasir ingilis dilində sərbəst ismi birləşmələrin struktur xüsusiyyətlərinin M.O.Kaul tərəfindən araşdırılması aşağıdakı qruplarını müəyyənləşdirməyə kömək olmuşdur:

- 1) Noun + Participle II (N+PII): promise given, problem solved.
- 2) Noun + Adverbs (N+A): years ago, a week later.
- 3) Participle I + Noun (G+N): twinkling lights, running boys.
- 4) Noun + Infinitive (N+I): place to enter, book to read
- 5) Participle II + Noun (PII+N): hurt child, broken cup.
- 7) Possessive pronoun + Noun (P+N): my house, his book, their coats

Qeyd olunan qruplar müasir ingilis dilində daha çox yayılmış söz birləşmələrini əks etdirir. Bu tip söz birləşmələrində komponentlərarası kontakt dilxarici həqiqiliyin və məna bağlılığının əlaqələri ilə bir başa şərtlənir.

Sərbəst söz birləşmələri həm leksikologiya, həm də sintaksisin tədqiqat obyektidir. Məlum olduğu kimi, leksikologiya leksik vahidlərin paradiqmatik və sintaqmatik göstəricilərini tədqiq edir. Paradiqmatik göstəricilərin öyrənilməsi sözlərin nominativ mənalarının müəyyənləşdirilməsi, sintaqmatik göstəricilərin araşdırılması leksik vahidlərin başqa sözlərlə kombinə edilməsi imkanlarının öyrənilməsini nəzərdə tutur.

Leksikologiyanın obyektini yalnız sözlərin və ya sabit söz birləşmələrinin leksik mənalarının öyrənilməsi deyil, eyni zamanda sərbəst söz birləşmələrinin tədqiq edilməsidir. Sintaksis sözlərin kombinə edilməsi qaydalarını ən böyük sintaktik vahid olan cümləni struktur cəhətdən tədqiq etdiyi halda, leksikologiya müəyyən nominativ mənaya malik olan leksemlərin bir-biri ilə kombinə edilməsi qaydalarını araşdırır (11, s. 78).

Söz birləşməsi probleminə həsr edilmiş çoxsaylı tədqiqat əsərlərinin mövcud olduğu halda, məsələyə dair mübahisəli problemlərin və fikir müxtəlifliyinin mövcudluğunu qeyd etmək lazımdır. Mübahisəli məsələlər sırasına bir tərəfdən söz birləşməsinin, digər tərəfdən isə frazeoloji vahid, mürəkkəb sözlər və cümlələrin tərifləri, söz birləşmələrinin komponentləri, onların arasında mövcud olan əlaqələrin xarakteri və s. bu kimi məsələlər daxil edilə bilər.

Hər iki məfhumun mövcudluğunu qəbul edən tədqiqatçılar onların arasında mövcud olan fərqi kəmiyyət xarakterli olmadığını qeyd edir və cümləni mübtəda

və xəbərin sintezi adlandırırlar. Bu mövqedən çıxış edərək komponentləri mübtəda və xəbər münasibətində olan hər bir sintaktik birləşmə cümlə kimi qəbul edilir. Müvafiq olaraq komponentləri mübtəda və xəbər münasibətində olmayan sintaktik birləşmələr cümlələr arasına daxil edilmir və söz birləşməsi adlandırırlar. Qeyd edilir ki, hərəkət və onu icra edən subyekt arasında əlaqənin təzahürü olan cümlədən fərqli olaraq söz birləşməsi əşyalar arasında dinamik xarakterli deyil, statik xarakterli əlaqələri bildirirlər.

İngilis dilinin sərbəst söz birləşmələrinin azərbaycanlı tələbələrə tədrisindən danışarkən, məsələyə dair Qərbi Avropa və Amerika dilçilərinin mövqeləri ilə tanış olmağı zəruri hesab edirik. İlk növbədə, qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan və rus dilçiliyindən fərqli olaraq, Qərbi Avropa və Amerika dilçiliyində “söz birləşmələri” termini hər hansı iki sözün birləşməsinə aid edilir və “phrase” adlandırırlar. Belə ki, qərb dilçiləri *old city* söz birləşməsi ilə *to the theatre* birləşməsi arasında heç bir fərq görmürlər. Baxmayaraq ki, *old city* iki əsas nitq hissəsinin (sifət+isim) birləşməsindən, *to the theatre* isə bir əsas (isim) və iki köməkçi nitq hissəsindən (sözünü və müəyyənlik artiklı) ibarətdir, qərb dilçiləri onların hər ikisini eyni olaraq söz birləşməsi adlandırırlar (24, s.73).

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, amerikalı və ingilis dilçilərinin söz birləşməsinə həsr edilmiş tədqiqatlarında ənənəvi, hamı tərəfindən qəbul edilmiş terminologiya mövcud deyil. “Phrase”, “cluster of words”, “combination of words” və s. bu kimi terminlər geniş şəkildə istifadə edildiyi halda, hər hansı terminə üstünlük vermək olduqca çətinidir, çünki onların hamısı söz birləşməsi anlayışına uyğundur və bu və ya digər terminə üstünlüyün verilməsi linqvistik təhlilə ciddi təsir göstərə bilməz. Eyni zamanda, məhz “phrase” termininin daha çox istifadə edilməsi danılmaz bir faktır.

Lakin onu da qeyd etmək lazımdır ki, nəzəriyyəni təhlil etməklə meydana çıxan problem və törədilən səhvlərin təbiətini və səbəblərini müəyyənləşdirmək qeyri-mümkündür. Eyniliklə, bu yolla daha səmərəli təlim üsullarını işləmək və qoyulan məqsədlərə nail olmaq qeyri-mümkündür. Səhvlərin səbəblərini araşdırmaq və bunun əsasında təlim sistemini hazırlamaq məqsədilə biz ingilis və Azərbaycan

dillərində bəzi sərbəst söz birləşmələri strukturlarını müqayisəli təhlil etməyə cəhd etdik.

Dilçilik ədəbiyyatında qeyd edildiyinə görə, xarici dillərin öyrənilməsi zamanı meydana çıxan çətinliklərin böyük əksəriyyəti bilavasitə tədris edilən dildə və tələbələrin ana dillərində sərbəst söz birləşmələrinin struktur və leksik tərkibində olan fərqlərlə bağlıdır. Dilçilər və metodist-alimlərin dediyinə görə, dillərin milli spesifikasi özünü ən çox kombinatorika səviyyəsində büruzə verir. İngilis və Azərbaycan dilləri struktur baxımdan fərqlidir. İngilis dili analitik dillər qrupuna aid edilir və burada sözlər arasında əlaqələr əsasən söz sırası və sözönləri vasitəsilə müəyyənləşdirilir.

Bu cür birləşmələrin sərbəst söz birləşmələri və onların birinci komponentinin konversiya nəticəsində sifət formasında çıxış etməsi haqda fikirlər söylənilir. Sözügedən mövqe aşağıdakı şəkildə əsaslandırılır:

1. Bu birləşmələr dildə hazır şəkildə mövcud deyil. Digər sərbəst söz birləşmələri olduğu kimi, onlar da nitq prosesində əmələ gəlir. Dil vahidlərinə xas olan sabitlik onlara şamil edilmir, və onlar dilin lüğət tərkibinə daxil edilmir.

2. Mürəkkəb sözlərə xas olan semantik bütövlük onlara aid edilmir və onlar ayrı-ayrı əşyaların adlarını bildirir.

3. Onlar ümumi predmetlərlə müqayisədə daha konkret predmetləri bildirirlər: “dress” – “silk dress”, “sound” – “speech sound”;

4. Onlar, bir qayda olaraq, bir-birindən ayrı şəkildə yazılır və ayrı sözlər kimi tələffüz edilir.

Bəzi dilçilər belə hesab edirlər ki, bu cür birləşmələr mürəkkəb sözlər sırasına daxil edilə bilməz. Birinci komponentin sifət olduğu haqda fikirlər kifayət qədər inandırıcı hesab edilmir və deyilən mövqe belə əsaslandırılır ki, birinci komponent cəm şəkildə istifadə edilə bilir və bu adətən ismin tək forması olmadığı halda baş verir: “armanents’ drive”, “trousers’ pocket” və s.

Dünya dillərinin əksəriyyətində söz birləşmələri arasında olan sintaktik əlaqələr, əsasən üç əlaqə forması vasitəsilə həyata keçirilir: uzlaşma, idarə, yanaşma.

İngilis dilində məhdud şəkildə istifadə edilən əlaqə forması olan uzlaşma əsas

sözün qrammatik formasının qəbul edilməsini nəzərdə tutur. Azərbaycan dilində uzlaşma daha geniş şəkildə istifadə edilir. Xüsusilə də, bu növ əlaqə əsasən III növ izafət, qrupuna daxil edilən birləşmələrdə istifadə edilir. Türk dillərində uzlaşma şəxs və say kateqoriyalarına aid edildiyi halda, cins kateqoriyasına aid edilmir.

Bir qayda olaraq, uzlaşma iki formada özünü büruzə verir:

- 1) mübtəda ilə xəbərin uzlaşması;
- 2) təyinin təyin edilən sözlə uzlaşması.

Lakin ingilis dilində olduğu kimi, bütün türk dillərində də uzlaşma yalnız mübtəda və xəbər səviyyəsi arasında olur, çünki, ingilis dilində olduğu kimi, türk dillərində də təyin və təyin edilən sözlər uzlaşmır: maraqlı filmlər – interesting films, high mountains – hündür dağlar.

Müasir ingilis dilində ismin qrammatik cins kateqoriyası olmamasına və daha zəif hal kateqoriyasına malik olmasına görə bu dildə uzlaşma olduqca dar çərçivədə işlədilir. Belə ki, müasir ingilis dilində olan uzlaşma əlaqəsi yalnız birinci komponentin say və ya *this, that* işarə əvəzliliklərindən biri, digər komponenti isə isimdən ibarət söz birləşmələrində müşahidə olunur; tabeədici söz təkdə olarsa, tabe söz də təkdə, cəmdə olarsa da cəmdə işlədilir, misal olaraq: one book – three books; one bag – two bags; this house – these houses; that tree – those trees.

Sintaktik əlaqənin idarə formasına gəldikdə, bu forma müasir ingilis dilində az sayda işlənən sintaktik əlaqə növüdür. Bu dildə yalnız şəxs əvəzliliklərinin fel ilə (Invite you. Help me.) sözönlərindən (for me, with us) daha sonra obyekt halında işlənməsini bilavasitə idarə adlandırmaq olar.

Belə halda tabeədici söz yəni feil və ya sözünü bir başa şəxs əvəzliliklərinin obyekt halında işlənməsini tələb edir. Bu da öz növbəsində həmin növ söz birləşmələrində məhz idarə əlaqəsinin mövcud olduğunun göstəricisidir.

Azərbaycan dilində isə idarə əlaqəsinin geniş şəkildə istifadə edildiyini qeyd etmək lazımdır. İdarə əlaqəsi türk dillərində faktiki olaraq ismin hallarına – feillər, sözönlərinə aiddir. Asılı elementlər müəyyən hal formasını qəbul edir: insana məhəbbət.

Şəhəri tərک edirəm (haranı?); Şəhərdə yaşayıram (harada?); Şəhərə gedirəm

(hara?); Şəhərdən qayıdıram (haradan?).

Verilən misallarda sözlər arasında əlaqə ismin şəkilçisi feilin mənası ilə müəyyənləşdirilir.

Yanaşma əlaqə formasından danışaraq qeyd edilməlidir ki, bu əlaqə forması sözlərin semantik əlaqələri üzərində qurulur və türk dillərində müəyyən söz sırası ilə xarakterizə edilir: yaxşı kitab, yaxşı oxuyur.

Azərbaycan dilindən fərqli olaraq ingilis dilində yanaşma əlaqəsi müəyyən söz sırası ilə xarakterizə edilmir.

The man opened the gate and the car *slid gratefully* into the cool shade of the porch.

They returned at midnight and Dick *immediately fell* into a dreamless sleep.

Müasir ingilis dili analitik quruluşa malik olduğuna görə bu dildə olan söz birləşmələri daha çox yanaşma əlaqəsi vasitəsilə formalaşır. Yanaşma əlaqəsi fonunda mövcud olmuş söz birləşmələrində tabe söz tabeedicisi sözdən demək olar ki, ya əvvəl – stone wall, a sensible suggestion və s., ya da sonra – to sleep soundly, a suggestion sensible və s. durur (26, s. 89).

Xarici dilin söz birləşmələrinin istifadə edilməsi zamanı yaranan səhvlərin böyük əksəriyyəti xarici dil və tələbələrin ana dilində ekvivalent sözlərin semantik strukturlarının eyniləşdirilməsi və ana dili söz birləşmələrinin konstruktiv xüsusiyyətlərinin xarici dil söz birləşmələrinə keçirilməsi nəticəsində baş verir.

Məsələn:

- Nobody seems to be interested *on* (in) what I'm saying.
- Well, it's just I have plenty of time *in* (on) my hands now.
- You have to take care of yourself when you're *in* (on) my age.
- How long were you *in* (with) the company in India.
- It was as if a chill suddenly came *into* (over) the room.
- Was this the key *of* (to) the whole affair?
- The person listening to us is just about to recommend a solution *of* (to) a problem.
- My sister really depressed *for* (about) her weight.

– The bottom line is that communication skills are fundamental *for* (to) our personal effectiveness.

– Do you happen to know what happened *with* (to) him after he went *away* (down) from the University?

Ümumiyyətlə, Qərb dilçiləri söz birləşmələri ilə bağlı dörd yanaşma formasını irəli sürmüşdür: 1. Semantik 2. Statistik 3. Semantik-funksional 4. Semantik-qrammatik yanaşma.

1. Semantik baxımdan yanaşanlar C.R. Fırz, V. Porzig, A.P. Kavi kimi dilçilərdir. Dilçilərin fikrincə, sözlərin yanaşı yerləşmə imkanı qrammatik xüsusiyyətlərlə və mənə baxımından da bağlıdır. Yəni burada fikir sözlərin hansı digər sözlərin yanında işlənməsi üzərində mərkəzləşdirilir və hər bir sözün mənası, onunla birlikdə işlənən sözlərin mənası ilə müəyyən edilir. Məsələn "gecə" sözünün mənələrindən biri onunla yanaşı gələn "qaranlıq" sözü ilə müəyyənləşdirilir. Beləliklə də mənə birləşməsi söz birləşmələrinə nisbətən formalaşır. Ona görə, söz birləşməsinin başlıca mənası onların birlikdə söz birləşməsində aldıkları mənə ilə meydana çıxır (7, s. 46).

Beləliklə birləşmənin mənası onu bir başa təşkil edən tərəflərin mənasında heç də məlum olmayan törəməsiz söz birləşmələri elə həqiqi idiomlardır. Burada “by and large” (üst-üstdə) və “hell for leather” (maksimum sürətlə) kimi idiomlar həqiqi idiomlara misaldır. Lakin “see the river” (çayı görmək) kimi birləşmələr də vardır ki, semantika baxımından birmənalı olaraq dəyişməz birləşmədir, digər tərəfdən isə qrammatik baxımdan tam olaraq törəyəndir. Bu kimi yanaşmaya əsasən söz birləşməsi məhz sözlərin necə birləşməsi deməkdir. Belə ki, hansı sözlər müəyyən dil strukturunda hansı sözlərlə gələ bilər. Elə sözlər də var ki, bu sözlər hərdən biri digərinin yanında gəlir, bəziləri müəyyən hallarda, bəziləri isə ümumiyyətlə heç vaxt bir-birinin yanında belə gələ bilmir. Bəzi sözlər elə mənasız tərkiblərin yaranmasının bir başa qarşısı alınması üçün heç vaxt bir-birinin yanında gəlmir. Hərçənd ki, “cat’s wing” (pişiyin qanadı) kimi bəzi birləşmə yalnız birmənalı olaraq real olmayan fikirlər üçün istifadə edilə bilər. Təbii ki, o da məlumdur ki, söz ardıcılıqları bütün dillərdə eyni dərəcədə deyildir. Bu fakt ikinci dili öyrənən

şəxslərə əsaslı problem yaradır, bəyə ki, xarici dil öyrənən hər bir şəxs öz ana dilinə istinadən elə söz birləşmələrindən istifadəedirlər ki, onlar birmənalı olaraq öyrənilən dildə işlənmir.

Həm də dildə bəzi ardıcılıqlar var ki, onlar sabit şəkə malikdir, M.L.Larson öz təəbincə onları sabit kombinasiya adlandırır. Misal olaraq, “spick and span” (tərtəmiz) və “to and fro” (dalqabaq) məhz belə sabit söz birləşmələri sayılır. Bəzi hallarda sabit birləşmələrdə birləşmənin tərəflərinin adi olduğu mənanı seçmək çox çətin olur. Əslində bu birləşmələrin əsas xüsusiyyətlərindən ən əsası odur ki, sabit sıralanmaya malik olsunlar və komponentlərin yerinin dəyişməsi belə qeyri-təbii görünsün.

Qeyd etmək lazımdır ki, söz birləşməsi uyğunsuzluğu tam ayrı bir mövzudur. Bəzən dillərin daşıyıcıları məhz danışıq zamanı söz birləşməsi sahəsində səhvə yol verirlər. Belə ki, məsələn, “oversight” (nəzərdən qaçırma) isminin əvəzinə overlook (gözdən qaçırmaq) feilindən istifadə etməklə qrammatik baxımdan səhv sayılan “we are sorry for the overlook” ibarəsini “biz bu gözdən qaçırmadan təəssüf edirik” kimi ifadə edirlər.

2. Statistik yanaşma tərəfdarları olan C.Sinkler, M.A.K.Holidey və C.R.Fırzi və digərləri olmuşdur. Bu alimlərin fikrincə söz birləşmələrinin araşdırılmasında ən əlverişlisi statistik üsullardan istifadə etməkdir. Belə ki, statistik üsulun sayəsində böyük həcmli dil mətnlərində bir-birinin tam yanında gələn sözlərin və təkrarlanmaların hesaba alınmasının köməyiə söz birləşmələri müəyyən edilir.

3. Semantik-funksional yanaşma söz birləşmələrinin ətraflı araşdırılmasında istifadə olunan digər baxışdır. Belə bir yanaşmanın əsl mahiyyəti məna və funksiya ilə əlaqəlidir. Semantik-funksional kimi yanaşmada olan söz birləşmələrinin araşdırılmasında məna anlayışı ilə yanaşı, yaradıcı söz vahidlərinin funksiyası da diqqəti çəkir. Başqa bir sözlə, eyni bir sözün bütün birləşmələri bir başa leksik funksiyalar məcmusu ilə araşdırılır. Məsələn, “magn” təbəedici sözü ilə müəyyən olunur ki, bir sifətin şiddətləndirmə dərəcəsini açıq şəkildə göstərmək üçün hansı sözdən istifadə oluna bilər. Bununla da, “magn” təbəedicisi “Magn (ill)=very” göstərir ki, “ill” xəstəliyin dərəcəsi “very” sifəti ilə müəyyən olunur. Məhz

I.A.Melçuk və A.K.Julkovski bu yanaşmanın əsl tərəfdarlarıdır.

4. Semantik-qrammatik yanaşma. Tarix olaraq XX əsrin 80-ci illərində Amerika və Avropa dilçilərinin qarşılarına qoyduqları əsas məsələlərdən birincisi söz birləşməsi məsələsi idi. Buna görə də məhz bu mövzu dərhal araşdırılmağa başlandı ki, bu araşdırmalarda da semantik-qrammatik yanaşma ən əsas yerlərdən birini tuturdu. Semantik-qrammatik yanaşmaya görə söz birləşmələrinin ətraflı araşdırılması və bölgüsündə olan məna anlayışı ilə bərabər, qrammatik meyarlar da öz növbəsində nəzərə alınmalıdır. Qeyd edək ki, F.C.Hausmann, E.Benson və R.İlson semantik-qrammatik yanaşmanın tərəfdarlarıdır. F.C.Hausmann belə hesab edirdi ki, söz birləşmələri mütləq şəkildə iki sözdən təşkil olunmalıdır. Söz birləşmələrində sözlərdən biri əsas söz sayılır və müəyyən bir mənaya malikdir, digəri o biri söz isə əsas sözlə sintaqmatik bağlantı ilə bağlanır və müxtəlif tərkibli mənaya malikdir, belə ki, bu kimi sözlər söz birləşməsindəki mənadan da başqa mənalara malikdir (30, s. 24).

Son olaraq demək olar ki, sözlərin birləşmə imkanlarını söz birləşmələri və onların cümlənin müxtəlif səviyyələrində birləşmələri vasitəsilə söz birləşmələrinin tədrisinə imkan verən bütöv cümləyə münasibətdə ətraflı şəkildə müzakirəsi prinsipial baxımdan yenidir. Sərbəst söz birləşmələrinin linqvistik təbiətinin əsasında daha mürəkkəb söz və əlaqələrin ifadə olunan mənalararası münasibətləri görməyə şərait yaradan əsas semantik yanaşma üsullarının özünü büruzə verməsi daha çox əhəmiyyət kəsb edir. Onun da qeyd edək ki, sərbəst söz birləşmələrinin tədris olunması məsələsi həm də problemin psixoloji aspektlərinin də araşdırılmasını tələb edir.

II FƏSİL. İNSAN XÜSUSİYYƏTLƏRİNİ İFADƏ EDƏN FRAZEOLÖJİ VAHİDLƏRİN SEMANTİKASI

2.1. İnsan xarakterini səciyyələndirən frazeoloji vahidlərin struktur semantik xüsusiyyətləri

Hər dilin bütün sahələrində xalqın həyatı ilə tarixi öz əksini tapır. İnsanlar dəyişir, nəsillər bir-birini əvəzləyə bilsə də hər nəslin həyat dərsləri dilin vasitəsilə gələcək nəsle miras olaraq ötürülür. Xalqın həyatının bütün izləri dildə mühafizə edilir. Hər bir dili çox uzun əsrlərdən bəri xalq yaratmış, inkişaf etdirib və nəsildən nəsle ötürmüşdür. Dil xalqın dünənini, bugününü və gələcəyini canlı formada birləşdirən vasitədir. Hazırda Azərbaycan dili digər rəsmi həmçinin tanınmış dövlət dilləri arasında işlənir və dünya xalqları tərəfindən tanınır. Belə bir cəhət Azərbaycan dilinin əcnəbi dillərlə eyni dərəcədə müqayisəli formada tədqiqi məqsədlə müəyyən stimullar formalaşdırır, müxtəlif sistemli dillərin müqayisəsində oxşar və fərqli cəhətlərin müəyyənləşdirilməsinə geniş imkanlar açır.

Ötən əsrin sonu və XXI yüzilliyin əvvəlləri dünyanın dil xəritəsinə diqqət etsək görürük ki, müasir dillərin içərisində daha çox yayılmış dil məhz ingilis dilidir. Bu dil həmçinin dünyanın əksə ölkələrinin də dövlət dilidir. Məsələn, Yaponiya, Çin, Cənubi Afrika kimi ölkələrdə öz dilləri ilə bərabər, ingilis dili də istifadə olunur. İngilis dili həmçinin beynəlxalq miqyasda həyata keçirilən konfrans və simpoziumların, seminarların dili olmaqla yanaşı, eyni zamanda Birləşmiş Millətlər Təşkilatında rəsmi olaraq işlədilən dildir. Dümək olar ki, dünyada ingilis dilinin tətbiq olunmadığı ölkəyə rast gəlmək çətindir. İngilis dilində danışan bütün ölkə vətəndaşları ayrı-ayrı millətlərə və irqlərə mənsub olduğuna görə onlar bu dildən istifadə edərkən qeyri-ixtiyari fonetik və qrammatik cəhətdən bir çox sözləri fərqli formada tələffüz edirlər və o cümlədən də müxtəlif şəkildə yazırlar.

İstənilən bir ölkənin və xalqın tarixi inkişafından, eləcə də sosial iqtisadi vəziyyətindən, həmçinin coğrafi mövqeyi, məişəti, milli adət-ənənəsindən irəli gələn bir çox xüsusiyyətlər dildə müxtəlif şəkildə özünü göstərir. Sadalanan üçün bu amillər dilin çevikliyi və mütəhərrikliyi ingilis dilində fərqli ifadə və birləşmələrin

meydana çıxmasına səbəb olur. Belə məcazi ifadə və birləşmələrin formalaşmasının yolu və üsulları hal-hazırda ingilis dilşünaslarının da geniş şəkildə məşğul olduğu vacib hesab olunan məsələlərdəndir. Xalqların şüuru, xalqların həyatı ilə yoğrulmuş, uzun illər dəyişən dövrlərin süzgəcindən süzülüb gələn, saflaşmış fikirlər toplusu kimi qəbul olunmuş frazeologizmlər, atalar sözü ilə yanaşı zərb məsəllərin semantik inkişafı belə nəzərə alınmasa, çox vaxt onları başa düşmək və şərh etmək əsaslı çətinlik törədər (26, s. 45).

Frazeologizm, zərb-məsəllərdə, atalar sözü və eləcə də xalqın həyat tərzilə yanaşı adət-ənənələrinin mütəmadi olaraq izləri, sevinci və kədəri, nifrəti və məhəbbət, düzlüyü, fəlsəfi fikrinin sinkretik formasını tam olaraq özündə əks etdirir. Elə bu səbəbdən də bunların hamısı milli ruhlu və milli səciyyə daşıyan sintaktik vahidlərdən sayılır. Bu kimi vahidlərin mənası dərin, forması yığcam və gözəldir. Bütün sadalananlar xalqın əsrlərlə yaratdıqları tükənməz mənəvi sərvətidir.

Azərbaycan dili, müasir ingilis və eləcə də rus dillərində frazeoloji birləşmələrin ətraflı şəkildə müqayisəli araşdırılması bir çox cəhətdən əhəmiyyətlidir. Birincisi, müxtəlif sistemli dillərin tərkibində frazeoloji birləşmələrin yaranması prosesinin geniş şəkildə araşdırılması dillərin eyni istiqamətdəki qanunuyğunluqlarını müəyyən etməyə imkan verir. Daha sonra, belə birləşmələrin tədqiqi dilin leksik sisteminin semantik inkişafı barədə düzgün təsəvvür yaratmağa kömək edir və bu da dilçilik nəzəriyyəsində hər zaman maraq yaradır. Frazeoloji birləşmələrin daxili mənasının quruluşunun və həmçinin xarici strukturunun mövqeyinin açıqlanması və tərcümə edilməsi imkanlarının öyrənilməsi, onların işlənmə xüsusiyyətləri ilə yanaşı istifadə edilmə sahələrinin təhlili nəzəri və praktik baxımdan aktualdır (31, s. 3).

Frazeoloji birləşmələr qrammatik baxımdan feillərə aid əlamətlərin müəyyən bir qismini özündə tam olaraq əks etdirməklə onlara daha da yaxınlaşır. Cümlənin daxilindəki feli frazeoloji birləşmələri məhz feillərə yaxınlaşdıran cəhətlər bunların şəxsi fəllərtək cərənd, feli sifət, həmçinin məsdər şəkilçiləri ilə işlədilməsində özünü göstərə bilər. Müasir ingilis dilinin tərkibində feli frazeoloji birləşmənin səciyyəvi işlənmə xüsusiyyətləri vardır. Misal olaraq, “Her manners speak well for

her upbringing”; “wish smb. God speed” – “Need I say more, Lord Essex, and need I wish you God speed and good luck in this vital mission you are undertaking?” (J.Aldridge, “The Diplomat”). Bu kimi ifadələr cümlədə emosionallığı daha da artırır, etirafın intensivliyini bir başa təmin edir. Bu tip frazeoloji vahidlər daxil olduğu mətni quruluş və məna cəhətdən olmaqla ikili şəkildə idarə etmiş olur

Məcaz obrazlı təfəkkürün ən əsas vasitələrindəndir. Bədii dildə sözün məzmunu heç də onun tək-cə nominativ əşyavi mənasıyla məhdudlaşmır. Söz özünün nominativ mənasından başqa həm də bir sıra əlavə mənalarda işlənir ki, məhz buna məcaz deyilir. Belə ki, sözün məcazlaşması mətn daxilində başqa sözlərlə əlaqəli bir şəkildə baş verir və söz o vaxt məcazlaşır ki, real varlığa olan anlayışları obrazlı bir şəkildə vermək imkanına malik olsun. Ümumiyyətlə obrazlılıq dilə xas olan əsas keyfiyyətdir. Elə buna görə də obrazlılıq bədiilikdən də geniş bir anlayışdır. Vokabulyar, lüğəti vəziyyətdə yalnız struktur cəhətdən qapanmış, aktuallaşmış cümlə formasında qurulmuş frazeoloji vahidlər danışmada mürəkkəb formalı cümlə qurulmasını tələb edir ki, bununla da frazeologizm təyində öz yerini tapmış olur. Digər hallarda isə feili frazeologizmlərin mürəkkəb konstruksiya heç bir halda tələb etməsi müşahidə edilmir. Feili frazeoloji birləşmələr hal-vəziyyət və iş mənasında olub, əsasən, cümlənin məhz xəbəri vəzifəsində işlənir (5, s.144).

Bildiyimiz kimi, frazeoloji birləşmələr əsasən xalqın həyat və məişəti, eləcə də adət və ənənələri ilə bağlı meydana gəlir. Frazeoloji vahidlər dilin yaradıcısı, daşıyıcısı hesab edilən xalq tərəfindən yaradılır, həmçinin, yeni frazeoloji vahidlər formalaşarkən mənbə rolunu oynadıqda belə dilin əsas lüğət fonduna bir başa daxil olunur. Frazeoloji birləşmələr həmçinin milli səciyyəsi ilə də fərqlənir və başqa bir dilə eyni ilə olduğu kimi tərcümə oluna bilmir; belə vəziyyətlərdə bu kimi frazeoloji birləşmənin müqabil məxsus olduğu dildəki ekvivalentini tapmaq lazım olur. Bu bir fakt ki, insanın nitqini frazeoloji birləşmələr olmadan, atalar sözləri, zərb məsəlləri olmadan təsəvvür etmək mümkün deyil. Odur ki, min illərin süzgəcindən keçib gələn frazeoloji birləşmələr, məsəllər və atalar sözləri günü bu gün də fikrin obrazlı ifadəsində çox mühüm rol oynayır. Frazeoloji birləşmələr, atalar sözləri xarici dilləri mükəmməl öyrənmək istəyən hər bir şəxs üçün xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

Frazeoloji birləşmələrin yaranmasında rolu olan əsas mənbələri araşdırarkən, belə nəticəyə gəlinir ki, frazeologizmlər: insanların daxili - mənəvi aləmini, əmək fəaliyyəti sahələrini, mədəniyyətini inikas etdirən ifadələrin təzə bir məna kəsb etmə prosesini bir başa tarixi faktlar əsasında gerçəkləşdirir (35, s.14).

Müxtəlif dillərdə olan frazeoloji birləşmələrin yanlış tərcüməsinin əsas səbəblərindən biri onların mətnində ya normal cümlələrlə qarışdırılması, ya da düzgün seçilməməsidir. Başqa bir səbəbsə, tərcüməçinin frazeologizmləri səthi dərk etməsidir ki, bu da çox vaxt əsas mənanın və dolayısı ilə mətnin təhrifinə gətirib çıxarır. Frazeoloji birləşmələrin tərcüməsində səhvə yol verməmək üçün tərcüməçi həm də dillərin məcazlar sistemini dərinlən dərk etməli və onları maksimum dərəcədə təhrifsiz ifadə etməlidir.

Beləliklə, frazeoloji tərcümə metoduna əsasən frazeoloji vahidlər iki qrupa ayrılır: ekvivalentsiz və ekvivalentli frazeologizmlər. Öz növbəsində də ekvivalentli frazeologizmlərin də iki növü vardır: tam frazeoloji ekvivalentli frazeologizmlər, natamam frazeoloji ekvivalentli frazeologizmlər. Tam frazeoloji ekvivalentlərə dildə nisbətən az olan, semantika, qrammatik quruluş və bədii-üslubi çalarlıq baxımından ilkin dil frazeologizmləri ilə üst-üstə düşən tərcümə dili frazeologizmləri aiddir.

Natamam frazeoloji ekvivalentlərə isə ilkin dildəki frazeoloji ekvivalentlərin tərkibinə bədiilik və məna baxımından qismən uyğun olan tərcümə dili frazeologizmləri aiddir. Tərcüməçi bu tip frazeologizmləri işlədəndə onların sabitlik və ekspressivliyinin nisbi bərabərliyini nəzərə alır. Ekvivalentsiz frazeologizmlər istənilən dildə daha çox olan frazeologizmlərdir. Bu tip frazeologizmlərin tərcüməsində daha çox bədiilik, ifadəlilik, məna emosionallığı baxımından natamamlıqlar olur. Bu cür məqamlarda analogi tərcümə üsulu seçilir, yəni ingiliscə verilmiş frazeologizmlərin mənasını Azərbaycan dilində ifadə edə bilən tam, ya da qismən oxşar ifadələr araşdırılır.

Ekvivalentsiz frazeologizmlərin tərcüməsinin bəzi növlərinə diqqət yetirək: Təsviri tərcümə – ilkin dildə verilmiş frazeologizmin tərcümə dilində qarşılıq yaxud analogi tərcüməsi mümkün olmadığı halda təsviri tərcümə növündən istifadə edilir.

Məs., “A drowning man will clutch at a straw; “A light purse is a heavy curse” (Pulsuzluq üz qaralığıdır) “Soft fire makes sweet malt” (Şirin dil ilan yuvasından çıxarar)

Hərfi tərcümə – bu kimi tərcümə növü ekvivalentsiz frazeologizmlərin etnik xarakterini saxlayaraq onların tərcüməsini verir. Tərcümənin belə bir növünə orijinaldakı frazeologizmin tərcümə dilinə hər hansı üsulla tərcüməsi mümkün olmazsa müraciət olunur. Məs: “A cat with gloves catches no mice” (Ölcəkli pişik siçan tutmaz və s.)

Məlumdur ki, tərcümə beynəlxalq mədəniyyətlərarası kommunikasiyada bir dilin semantik kod işarəsinin digəri ilə əvəzlənməsi kimi başa düşülür. R.Yakobsonun “Tərcümənin linqvistik aspektləri barədə” adlı əsərində tərcümənin dildaxili, dillərarası və semiotiklərarası növləri ayırd edilir və ilk dəfə nəzəri dilçiliyin inkişafında tərcümənin vacib əhəmiyyəti vurğulanır. A.D.Şveytser “Tərcümə nəzəriyyəsi” əsərində qeyd edir ki, maksimal tərcümə vahidini təyin edən elmi qənaətə əsasən, minimal mətnlərin forma-məzmun mahiyyətini və linqvistik parametrlərini müəyyənləşdirmək mümkündür (51, s. 3).

Beləliklə, ingilis dilində frazeoloji vahidlərin tutmuş olduğu mövqe ilə qısaca tanış olduq. İndi isə insan xarakterini ifadə edən frazeoloji vahidlərin struktur semantik xüsusiyyətlərini aydınlaşdırmaq üçün bəzi nümunələrə nəzər salaq. İlk öncə onu qeyd edək ki, ingilis dilindəki frazeoloji birləşmələrin hamısını birbaşa tərcümə etmək mümkün deyildir. Çünki, hər bir dil məxsus olduğu xalqın adət-ənənəsini, xarakterik xüsusiyyətlərini, insanların inanclarını, dünyagörüşünü və həyat tərzini əks etdirir. Ona görə də hər dilin özünəməxsus frazeoloji vahidlər sistemi mövcuddur. Bu baxımdan təqdim etdiyimiz frazeoloji birləşmələrin tərcüməsi ümumi mənanı izah etməkdədir.

İnsan xarakterini ifadə edən frazeoloji birləşmələrə nümunə olaraq bir neçə birləşməyə nəzər salaq və onların struktur-semantik xüsusiyyətlərini aydınlaşdıraraq. a gluttonous / a grasping / an insatiable / a greedy man. Bu birləşmələrin dilimizdə qarşılığı acgöz insan deməkdir. Göründüyü kimi ingilis dilində şəkilçi vasitəsilə düzəldilmiş bu sözün dilimizdəki qarşılığı mürəkkəb söz formasındadır.

backbiter / slanderer / wicked / spiteful tongue, a sharp tongue. Bu birləşmələr dilimizdə acıdil mənasını verir. Məcəzilik əsasında yaranmış bu sözün indilis dilindəki qarşılıqlarına nəzər saldıqda görürük ki, spiteful tongue, a sharp tongue birləşmələri də dilimizdəki acıdil sözü ilə yaxın mənələrdədir. Semantik baxımdan da oxşarlıq təşkil edən bu birləşmə hər iki dilin frazeologiyasında işlək vəziyyətdədir.

open-hearted / kind-hearted – açıq ürəkli. İngilis dilində open hearted birləşməsinə hərfi şəkildə tərcümə etdikdə görürük ki, dilimizin frazeoloji lüğətində eyni semantik mənəni ifadə edən və eyni struktura malik açıq ürəkli birləşməsi mövcuddur. Bu da onu göstərir ki, frazeoloji birləşmələrin bir çoxu bütün xalqlarda eyni semantik məzmunu malikdir. Eləcə də ingilis dilindəki bir çox frazeoloji birləşmələr azərbaycan dilindəki birləşmələrlə olduqca yaxınlıq təşkil etməkdədir.

ağciyərlilik eləmək (qorxaqlıq göstərmək) – to show a lack of spirit / to grow soft / to slobber / to shake in one's boots / to be scared. Göründüyü kimi Azərbaycan dilində qorxaq adamları ifadə etmək üçün bədən üzvlərindən yəni somatik birləşmələrdən istifadə edilir. İngilis dilində bu ifadənin qarşılığı isə cümlə strukturlu frazeologizmlərdən istifadə edilir.

Ağıl dəryası – asomeone has a fine store of wits / someone has all the brains in the world / someone has a store of information. Azərbaycan dilində bilikli, savadlı insanları frazeologizmlə ağıl dəryası şəkilində ifadə edirlər. İngilis dilində isə bu birləşmənin qarşılığı cümlə formasında ifadə olunur və bütün dünyanın məlumatlarını bilən beyin, informasiya toplusu və sair kimi birləşmələrlə ifadə edilir. Göründüyü kimi ingilis dilində frazeoloji birləşmələr əsasən cümlə şəklindədir, lakin ifadə etdiyi mənalar Azərbaycan dilindəki söz birləşməsi formasında olan frazeoloji birləşmələrlə oxşarlıq təşkil edir.

All one's geese are swans-hər şeyi böyüdən, şişirdən. İnsanların bəziləri adi hadisələrə çox böyük reaksiyalar verə bilir. Əslində bu tip insanları heç kim müsbət qəbul etmir. Ona görə də bizim dilimizdə də, ingilis dilində də hər şeyi şişirdən insanlar frazeoloji birləşmələrlə qazı qu quşu kimi görmək ifadəsi işlədilir.

All sugar and honey -yaltaq. Yaltaqlıq bütün xalqların mədəniyyətində

müsbət hal kimi qarşılanmır. Ona görə də ingilis dilinin frazeoloji sistemində yaltaq insanları ifadə etmək üçün məcazi mənada sugar and honey birləşməsi işlədilir. Əslində şəkər və bal müsbət mənada qəbul edilən sözlərdir. Lakin yaltaq adamları ifadə etmək üçün bu tipli ironik birləşmə istifadə edilir. Bu tipli ironik birləşmələr Azərbaycan dilində də mövcuddur.

Go out of one's way – var gücü ilə çalışmaq, dəridən qabıqdan çıxmaq. Azərbaycan dilində quruluşca cümlə formasında ifadə olunmuş bu birləşmə ingilis dilində də cümlə strukturludur. Semantika baxımından isə yaxın mənələrdədir.

Grandstand play – Amerika ingiliscəsində işlədilən bu birləşmə ədəbazlığı bildirmək üçün işlədilir.

A green hand – İngilis dilindəki bu birləşmə tərbiyəsiz adam mənasını ifadə edir. Bəzən də təzə işçi mənasında işlədilir. Somatik frazeoloji birləşmələrə daxildir. Hərfi mənada bizim dilimizə “yaşıl əl” kimi tərcümə edilir. Lakin semantik baxımdan tamamilən fərqli məzmun kəsb edir.

Grope in the dark-kor-koranə hərəkət edən insan. İngilis dilinin frazeoloji sistemində cümlə şəklində qurulmuş bu birləşmə düşünmədən hərəkət edən insanların xarakterik xüsusiyyətlərini ifadə edir. Bəzi dialektlərimizdə bu birləşməni “pərtə” sözü ilə əvəz edirlər.

Have a big heart -Böyük ürəyi olmaq, geniş ürəkli. Göründüyü kimi həm struktur baxımından, həm də semantik baxımdan bu birləşmə istər Azərbaycan dilində, istərsə də ingilis dilində eyni məzmunu ifadə edir.

It is not my cup of tea- heç bir şeyi vecinə almayan insanları bildirmək üçün işlədilir. Struktur baxımdan cümlə formasındadır. Hərfi tərcümə zamanı dilimizdə tam fərqli bir mənə ifadə edir. Ona görə də bu frazeoloji vahid də dilimizdə qarşılığı olmayan frazeologizmlərdən biridir. Əsasən Amerikan ingiliscəsində işlədilən bu birləşmə məzmunca məsuliyyətsiz, hadisələrə qarşı biganə insanları ifadə etmək üçün işlədilir.

Have a big mouth- boşboğazlıq etmək, çərənləmək. İngilis dilinin danışq səviyyəsində işlədilən bu birləşmə somatik frazeologizmdir. Hərfi tərcümədə böyük ağıza sahib olmaq şəklində tərcümə edilsə də semantikasında çox danışmaq,

çərənləmək mənasını bildirir. Azərbaycan dilində dilotu yemək, boşboğaz olmaq kimi frazeologizmlərlə ekvivalentlik təşkil edir.

Have clean hands (one's hands are clean)- vicdanlı olmaq. Bu birləşmə də hərfi mənada tərcümə edildikdə təmiz əllərə sahib olmaq mənasını bildirir. Lakin cəmiyyət mənası vicdanlı olmaq deməkdir. Maraqlı məqam orasındadır ki, Azərbaycan dilində də bəzən təmiz vicdanlı insanlarla əlaqədar “əllərini pis işlərə bulaşdırmamaq” birləşməsi işlədilir. Buradan da aydın olur ki, bu birləşmələrdə semantik yaxınlıq vardır. Struktur cəhətdən də demək olar ki, eyni formadadır.

Yayılma arealı deyərəkən, frazeologizmlərin ancaq bir dil həddlərində deyil, bir çox başqa dillərdə işlədilməsi nəzərdə tutulur. Belə ki, müxtəlif dillərdə frazeoloji birləşmələrin ancaq semantik strukturu məşhurlaşsa bilər. Məsələn olaraq, “işləməyən dişləməz” atalar sözü Şərqdə və Qərbdə eyni dərəcədə populyardır, amma, hər xalq ümumi mənanı verən bu frazeoloji vahidi özünün ana dili sözləri və ana dilinin morfoloji, sintaktik imkanları çərçivəsində yaratmışdır (24, s. 56).

Frazeoloji vahidləri tərcümə və ya kalka üsulu ilə digər xalqlara çatdırmaq mümkündür. Bu məqsədlə mətbuatın, radio və televiziyanın geniş imkanlarından istifadə olunur. Lakin mövcud kütləvi informasiya vasitələri qarşısına hər hansı dilə xas olan frazeoloji vahidləri tərcümə etməyi vəzifə olaraq qoymuşlar. Beləki, onlar bütöv olaraq informasiyanı və mətni tərcümə edir. Bu zaman orijinala xas üslubi, koloriti, ekzotikanı resipiyentə çatdırmalı, istər-istəməz “yad” frazeoloji vahidi də mətnə daxil etməli olurlar. Əgər etməzlərsə, hər hansı bir siyasi liderin və ya ölkə başçısının, eləcə də siyasi xadimin çıxışı gözlənilən düzgün reaksiya doğurmayacaqdır. Dövrümüz üçün işləkliyi baxımından səciyyəvi hesab olunanlar:

Dəmiri isti-isti döyərlər. – Strike while the iron is hot.

A friend in need, a friend indeed-dost dar gündə tanınar.

Haste makes waste-tələsən təndirə düşər.

Better late than never-heç olmamaqdansa, gec olmağı yaxşıdır.

Action speaks louder than words-danışmaqda hərəkət etmək lazımdır.

Great minds think alike-dahilər eyni düşünür.

No pain no gain-əziyyətsiz qazana bilməzsən və ya işləməyən dişləməz
It never rains but it poors-bütün tərsliklər birdən gələr
Love is blind-eşqin gözü kordur.

Beləliklə belə bir ümumiləşdirmə apara bilərik ki ingilis dilinin frazeologiyasında insanın xarakterini bildirən birləşmələr xeyli saydadır və struktur semantik baxımdan müxtəlifdir. Bəziləri dilimizdə mövcud olan birləşmələrlə semantik baxımdan oxşarlıq təşkil etsə də bəzilərinə fərqli məqamlar da özünü göstərir. Struktur baxımdan müqayisə etdikdə isə belə məlum olur ki, demək olar çox frazeologizmlərin quruluşu bir-biri ilə eynidir. Bəzi kiçik nüanslar nəzərə alınmasa bir çox frazeoloji birləşmələr Azərbaycan dilində olduğu kimi cümlə şəklindədir.

2.2. İnsanın zahirî xüsusiyyətlərini ifadə edən frazeoloji vahidlərin struktur semantik xüsusiyyətləri

Məlum olduğu kimi ingilis dilinin frazeoloji birləşmələrini araşdırarkən onların Azərbaycan dilindəki qarşılığını tapmaq bəzən çətinlik törədir. Çünki hər bir xalqın dilindəki frazeoloji birləşmələr həmin xalqların həyat tərz, dünyagörüşü, dil-üslub xüsusiyyətləri ilə sıx bağlı olur. Azərbaycan dilində mövcud olan bəzi frazeoloji birləşmələrin ingilis dilində birbaşa ekvivalentini tapmaq mümkün olmadığı kimi, ingilis dilində mövcud olan frazeologizmlərin eynilə qarşılığını bizim dilimizdə də tapmaq çətinidir. Bütün bunlar həm strukturuna, həm də semantik əlamətlərinə aiddir.

Frazeologizmləri araşdıran görkəmli dilçilər onları bir neçə qrupa ayıraraq tədqiq etmişdir. Ş.Balli, Kunin, Amosova və başqaları frazeoloji birləşmələri araşdırmış və hər biri müəyyən qruplara bölmüşdür. Bu qruplaşdırmalar əsasən frazeoloji birləşmələrin tərkib hissələrinin ifadə etdikləri mənalar və birləşmələrin struktur quruluşuna əsasən aparılmışdır. İngilis dilinin frazeoloji birləşmələrində ismi frazeoloji birləşmələr və feili frazeoloji birləşmələr ayrılır.

Müasir ingilis dilində belə bir cəhət nəzərə çarpır ki, bəzi sözlər artıq öz həqiqi mənasını itirib və biz o sözlərə ancaq frazeoloji birləşmələrin içində rast gəlirik. Bu

daha çox feillərdə özünü göstərir. Belə feillərdən biri “to rack” feilidir. “Rack” çoxmənalı ingilis sözüdür; “to torture”; “to exhaust” mənalarında istifadə edilir. Müasir ingilis dilinə gəldikdə “rack” bu mənalarda öz əhəmiyyətini itirib. Ona yalnız idiomatik birləşmələrdə rast gəlmək mümkündür.

İngilis feili frazeoloji birləşmələrinin yaranmasında be və have feilləri mühüm rol oynayır. Məsələn: be at one-razı olmaq, be at one mind- eyni fikirdə olmaq, be on somebody’s side of the fence-kiminsə tərəfini saxlamaq, be in the vein- kefli olmaq, be on bad terms with- kiminləsə pis münasibətdə olmaq, have a finger in the pie-hansısa işdə barmağı olmaq, to have a row to hoe- işi çətinə düşmək.

Diqqəti cəlb edən məsələlərdən biri də frazeoloji birləşmələrdə bədən üzvlərinin adlarından istifadənin çox olmasıdır. Bu xüsusiyyət həm Azərbaycan dilinin frazeologiyasında, həm də ingilis dilinin frazeologiyasında nəzərə çarpır. Bu xüsusiyyət həm ismi frazeoloji birləşmələrdə, həm də feili frazeoloji birləşmələrdə özünü göstərir. Məsələn: close one’s eyes-gözünü yummaq, open somebody’s eyes-kiminsə gözünü açmaq, hang down one’s head- burnunu sallamaq, başını aşağı salmaq, cry one’s eyes out-gözünün yaşını tökmək, ağlayıb ürəyini boşaltmaq, have a good hand-əli gətirmək.

Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, frazeoloji birləşmələrdə feillər inkar formada verilibsə onu təsdiq formada ifadə etmək mümkün olmur. Frazeoloji mənaların quruluşundakı formaların tamamilə eyni dilin frazeoloji sistemi tərkibində sistemləşdirilməsi əhəmiyyət kəsb edir.

Dünyada baş verən qarşılıqlı əlaqələr öz nəticəsini dildə də göstərir. Belə ki, ingilis dilinin dünyada xüsusi əhəmiyyət kəsb etməsi ilə bu dilin frazeoloji birləşmələr sistemi bu dildən başqa dillərə də keçir. Eyni zamanda Azərbaycan dilinə də xeyli sayda frazeoloji vahidlər ingilis dilindən keçmişdir. Bu baxımdan dilimizdəki bir çox frazeoloji birləşmələr ingilis dili ilə analogi müvafiqlik təşkil edir. Məsələn: give a chance-kiməsə şans vermək, fight like lion-aslan kimi döyüşmək, earn oneself a reputation- ad almaq, hörmət qazanmaq, to give somebody a lesson-kiminsə dərslərini vermək və sair.

Beləliklə, ingilis dili frazeoloji sistemində zahiri əlamət bildirən frazeoloji

vahidlərin semantik, struktur xüsusiyyətlərinə nəzər salaq. İlk öncə onu qeyd etmək ki ingilis dilində frazeoloji vahid anlayışı struktur baxımdan Azərbaycan dilindən fərqlidir. Belə ki, Azərbaycan dilində frazeoloji vahid dedikdə sabit söz birləşmələri nəzərdə tutulur. Yəni, frazeoloji vahidlər birləşmə şəklindədir və tərəflərinə ayrılaraq bilməz. Ancaq ingilis dilində bəzi frazeoloji vahidlər sadəcə bir sözdən də ibarət ola bilər və müəyyən məna kəsb edir. İnsanların zahiri əlamətini ifadə etmək üçün bu tipli frazeoloji vahidlərdən geniş istifadə olunur. Lakin onu da qeyd etmək yerinə düşərdi ki, ingilis dilində də frazeoloji birləşmələrin əksəriyyəti Azərbaycan dilindəki kimi birləşmə şəklindədir və idiom adlanır.

İlk öncə zahiri əlaməti ifadə etmək üçün işlədilən bir neçə frazeoloji vahidə nəzər yetirək. Onlardan biri “overweight” sözüdür. Mənası artıq çəkili deməkdir, həddindən artıq kök olan insanları ifadə etmək üçün işlədilir.

Pot-bellied-qarınlı, bəzən də dilimizdə yekəqarın ifadəsi də işlədilir.

Biq-boned-irisümüklü. Azərbaycan dilində hündür, canlı insanları ifadə etmək üçün işlədilən bu sözü ingilis dilində də eyni məqsədlə işlədilir. Struktur və semantik baxımdan oxşarlıq təşkil edir.

Curvy woman- bu sözün bizim dilimizdə tam qarşılığı olmasa da mənası kök və bədən qıvrımları bəlli olan qadınları ifadə etmək üçün işlədilir.

Lanky-uzundraz. Göründüyü kimi zahiri əlamət olaraq həddindən artıq uzun olan şəxsləri ifadə etmək üçün ingilis dilindəki kimi Azərbaycan dilində də strukturca eyni formalı söz işlədilir. Semantikasından baxımından isə yaxınlıq yoxdur.

Pigeon-toed-əyripəncə. Azərbaycan dilində əyripəncə sözü adətən insanları təsvir etmək üçün işlədilməz. İngilis dilində isə əyri ayaq quruluşuna sahib olan insanlar bu tipli birləşmə ilə ifadə olunurlar.

Well-built-bu sözün hərfi tərcüməsi dilimizdə həmin sözün semantikasından uzaqlaşır. Lakin dilimizdə semantik cəhətdən bu birləşməyə ən yaxın ifadə gövdəli, canlı, iri bədənli insan sözləridir.

Handsome-bu sözün də dilimizə hərfi tərcüməsi sözün semantikasından uzaqlaşmağa gətirib çıxaracaqdır. Ona görə də bu sözün ingilis dilində ifadə etdiyi mənaya ən yaxın söz yaraşığı ifadəsidir. Dilimizdə eyni mənəni verən digər bir

İngilis dilindəki frazeoloji vahid “good looking” ifadəsidir.

İngilis dilində saç formasını göstərmək üçün də bəzən frazeoloji vahidlərdən istifadə edilir. Onlardan biri closed-cropped ifadəsidir. Azərbaycan dilində bu ifadə qısa saçlı mənasında işlədilir. Bununla yanaşı shoulder-length ifadəsi çiyindən kəsilmiş saç modelini ifadə edir.

Buffy man- bu ifadənin Azərbaycan dilindəki frazeoloji qarşılığı boynuyوغان ifadəsidir. Hərfi tərcümə cəhətdən uyğun olmasa da semantik baxımdan dilimizdəki boynuyوغان ifadəsinin qarşılığıdır.

Azərbaycan dilində gözəlicə gözəllik ifadəsi vardır. İngilis dilində bu mənəni həm semantik, həm də struktur baxımdan eye-catching ifadəsi qarşılayır.

Azərbaycan dilində həddindən artıq arıq adamı ifadə etmək üçün bir dəri bir sümük ifadəsi işlədilir. İngilis dilində isə bu mənaya semantik cəhətdən uyğun olan skinny ifadəsi işlədilir.

İngilis dilində elə frazeoloji vahidlər də var ki, struktur baxımdan cümlə formasındadır. Bəzən həmin ifadələr Azərbaycan dilinə hərfi tərcümə edildikdə semantik baxımdan eyni mənəni vermir. Ona görə də həmin birləşmələrə semantik cəhətdən ən yaxın mənalı ifadə seçilərək izah edilməlidir. Məsələn: not a spring chicken frazeoloji birləşməsi ingilis dilində aktiv işlənən frazeoloji vahiddir. Azərbaycan dilində isə bu birləşməni hərfi tərcümə etsək mənası “yaz cücəsi deyil” şəklində olacaq ki, bu da semantik və struktur baxımdan bizim dilimiz üçün işlək deyil. Bu zaman biz həmin birləşmənin ingilis dilində ifadə etdiyi mənaya ən yaxın semantik uyuşmanı seçməli oluruq. Bu birləşmənin semantik baxımdan ən uğurlu qarşılığı “cavanlığından ötmüş, gənclikdən keçmiş” ifadələri olacaqdır. Lakin bu ifadələrdə də ingilis dilindəki obrazlılıq yoxdur.

All fur coat and no knickers-bu birləşmə də əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi hərfi tərcümə edildikdə öz dilindəki semantikasından uzaqlaşan ifadələrdən biridir. İngilis dilində həmin frazeoloji birləşmə fiziki cəhətdən cəlbədicə, heyvətamiz gözəllik mənasında işlədilir. Azərbaycan dilində isə bu semantikanı ifadə edəcək frazeoloji vahid işlədilmir, amma dilimizdəki “gözəllik ondur, doqquzu dondur” ifadəsi təxminən bu birləşmə ilə semantik yaxınlıq təşkil edə bilər.

Clean up nicely-bu birləşmənin dilimizdəki semantik baxımdan qarşılığı qəşəng görünmək birləşməsi ola bilər. Lakin hərfi tərcümə zamanı həmin semantikadan uzaqlaşacaqdır. Ona görə də bu tipli birləşmələrdə hərfi tərcümə yolu ilə yox semantik uyğunluq baxımından mənanı aydınlaşdırmaq daha məqsədəuyğundur.

İnsanları xarici görünüşünə görə mühakimə etmək doğru deyildir. Bu bütün xalqların mədəniyyətində eyni cür qarşılanır. Belə ki, Azərbaycanda belə bir deyim vardır ki, xarici gözəllikdənə daxili gözəllik önəmlidir. Yəni insan eybəcər ola bilər, lakin onun ürəyi təmizdirsə həmin insanları mühakimə etmək olmaz. Və yaxud əksinə bir insan xarici görünüş baxımından gözəl ola bilər lakin mənəvi cəhətdən kobud və pis insan ola bilər. Ona görə də insanları xarici görünüşünə görə mühakimə etmək düzgün deyildir. Bütün bunları ifadə etmək üçün ingilis dilində “beauty is only skin deep” frazeoloji birləşməsi işlədilir. Eynən bu məzmunu ifadə etmək üçün ingilis dilində həmçinin “don't judge a book by its cover” birləşməsi də işlədilir.

Knockout-heyrətamiz gözəl insanları ifadə etmək üçün işlədilən frazeoloji vahiddir. Struktur baxımdan Azərbaycan dilindəki mürəkkəb sözlərə uyğun gəlir. Lakin semantikasında frazeologizm vardır. Azərbaycan dilində bu mənanı ifadə etmək üçün “dünya gözəli” ifadəsi işlədilir.

Put one's face on - makyaj etmək mənasında istifadə edilən frazeoloji vahiddir. Azərbaycan dilində tərkibi feil formasında işlədilsə də ingilis dilində bu cümlə şəklində ifadə olunmuş frazeoloji vahiddir. Buradan da göründüyü kimi, frazeoloji vahidlər heç də həmişə sstruktur cəhətdən Azərbaycan dilindəki kimi olmur.

A shirinking violet- utancaq. Azərbaycan dilində nəzər salsaq utancaq insanların zahiri əlamətlərini izah etmək üçün üzü qızarmaq, başaşağı, çəkingən, üzünün suyu tökülmək və sair ifadələr işlədilir. İngilis dilində isə “a shirinking violet” frazeoloji birləşməsi məhz utancaq insanları zahiri cəhətdən ifadə etmək üçün işlədilir. Bu sözün semantikasına nəzər salsaq daralan, kiçilən bənövşə məzmununu ifadə edir. Bunu bu cəhətdən izah etmək olar ki, bənövşənin xarici görünüşü utanan zaman insanın xarici görünüşü kimi olur, yəni bizim dilimizdə ifadə olunduğu kimi başını aşağı dikir.

Stealing my thunder - bu birləşmə diqqəti üzərinə çəkmək mənasında işlənir. Struktur baxımdan bizim dilimizdəki forma ilə eyni olsa da semantikasındakı müəyyən fərqlilik nəzərə çarpır. Diqqəti üzərinə çəkmək birləşməsi və stealing my thunder struktur quruluş baxımdan oxşarlıq təşkil edir. Lakin hər iki birləşmənin semantikasındakı müəyyən fərq vardır. Belə ki, ingilis dilindəki ifadəni dilimizə hərfi tərcümə etdikdə “ıldırımını oğurlamaq” formasında tərcümə edilir. Lakin semantik cəhətdən baxdıqda dilimizdə diqqəti üzərinə çəkmək mənasını ifadə etdiyi aydınlaşır.

On cloud nine-xoşbəxtlikdən uçmaq. İngilis dilindəki bu frazeoloji birləşmə dilimizə hərfi tərcümə edildikdə konkret məna verə bilməsə də semantik cəhətdən həmin mənanı ifadə edən frazeoloji birləşmə Azərbaycan dilində bu formada olur: “xoşbəxtlikdən göyün doqquzuncu qatındadır”. Adətən Azərbaycan dilinə məxsus ifadələrdə göyün yeddi qatı ifadəsi işlədilsə də, burada doqquz rəqəmi göyün qatını ifadə etdiyi üçün tərcümə zamanı həmin rəqəmi dilimizdə “doqquzuncu qat” şəklində dəyişdik.

Out of the woods - təhlükəsiz. Bu birləşmə həm insanlara, həm də digər hallara aid olaraq işlədilir. İngilis dilindəki bu frazeoloji birləşməni dilimizə hərfi tərcümə etmək semantik baxımdan uyğun gəlmir. Ona görə də bu birləşmənin ifadə etdiyi mənaya ən yaxın variant təhlükəsiz sözüdür. Bəzən də zərərsiz insan mənasında işlədilir.

İngilis dilinin frazeoloji birləşmələr sistemində diqqəti cəlb edən əsas əlamətlərdən biri də təbiətə aid varlıqlardan birləşmələrin tərkibində istifadə edilməsidir. Belə ki, bəzi meyvə və tərəvəzlər frazeoloji birləşmələrin tərkibində işlədilərək müəyyən semantik mənalara ifadə edir. Onlardan əsasən insanların zəhəri əlamətlərini ifadə etmək üçün istifadə edilir. Aşağıda verilmiş bəzi nümunələrə nəzər salaq:

She is a peach - şirin və yardım etməyi sevən insanları ifadə etmək üçün işlədilir. Cümlə formasında olan bu birləşmənin Azərbaycan dilində bir qarşılığı təəssüf ki yoxdur. Sadəcə semantik baxımdan şirin mənasını ifadə etmək üçün bizim dilimizdə “bal kimi” ifadəsi işlədilir, lakin ingilis dilində şaftalı bu mənanı üzərinə

götürür. Həmçinin həmin birləşmənin semnatikasında yardımsevər məzmunu da vardır. Lakin Azərbaycan dilində yardımsevər mənasını ifadə etmək üçün hansısa bir meyvədən və ya tərəvəzdən istifadə edilmir. Beləliklə, bu birləşmə semantik baxımdan Azərbaycan dilindən tamamilə fərqlidir.

She is fully beans - enerjili. Eyniylə yuxarıdakı nümunəyə uyğun gələn bu birləşmənin semantik baxımdan dilimizdə qarşılığı yoxdur. Azərbaycan dilində enerjili insanları ifadə etmək üçün “od parçası” birləşməsi işlədilir. Lakin ingilis dilində bu bitki ilə ifadə olunmuşdur.

He is full of baloney-boşboğaz, gəvəzə. İngilis dilindəki bu frazeoloji birləşmə məzmun cəhətdən hava danışığını bilməyən, boş danışan mənasını ifadə edir. İngilis dilində bu birləşmə struktur cəhətdən cümlə formasında qurulmuş olsa da dilimizdə həmin semantikanı ifadə edən boşboğaz mürəkkəb sözü işlədilir. bu frazeoloji birləşmə həm struktur həm də semantik baxımdan dilimizdə qarşılığı olmayan birləşmələrdən biri hesab edilə bilər.

She is in a stew - narahat olmaq. Azərbaycan dilində bu ifadənin semantikasına yaxın məzmununda yerə-göyə sığışmamaq (narahat olmaq mənasında) ifadəsi işlədilir. Struktur baxımdan cümlə şəklində olan bu frazeoloji birləşmənin Azərbaycan dilində qarşılığı semantik baxımdan tam qarşılamasa da quruluş baxımdan eynidir.

Azərbaycan dilində insanlar bir-biri ilə incik olanda “araları soyuqdur” ifadəsi işlədilir. İngilis dilində isə bu mənanı ifadə edən “It is just sour grape” frazeoloji birləşməsi işlədilir.

Ümumiyyətlə frazeoloji birləşmələr dilin elə bir qatını təşkil edir ki, bu ifadələrdə xalqın həyatının bütün incəlikləri əks olunur. Ona görə də bəzən frazeoloji birləşmələr semantik baxımdan bütün dillərdə eyni məzmunu ifadə edə bilmir. İngilis dilində frazeoloji birləşmələr olduqca sıx işlədilir və xalqın həyat tərzilə bağlı olaraq yaranır. Frazeoloji birləşmələri tədqiq edən dilçilər onu bir neçə yerə bölməklə araşdırmışdır. Hər bir bölgünün xüsusi əhəmiyyəti olsa da, ümumilikdə deyə bilərik ki, frazeologizmlər dilə canlılıq və ifadə fərqliliyi qatan vahidlərdir. Ona görə də hər bir dili öyrənmək və həmin dildə sərbəst danışmaq bacarığına yiyələnmək üçün frazeoloji birləşmələri də olduqca yaxşı öyrənmək lazımdır.

Araşdırmalar davam etdikcə frazeoloji vahidlərin müxtəlif formaları meydana çıxır və struktur semantik baxımdan diqqəti cəlb edən nümunələrə rast gəlinir.

Dont cry over spilled milk-olmuş-bitmiş hadisəyə görə narahat olmamaq. Türkiyə türkcəsində “ölənlə ölünməz” şəklində ifadə məhz həmin frazeoloji birləşmənin semantik baxımdan qarşılığı kimi qəbul edilə bilər.

Have a bun into the oven-hamilə olmaq. Göründüyü kimi ingilis dilində hamilə olmaq mənasını ifadə etmək üçün frazeoloji vahiddən istifadə edilir. Həmin frazeoloji birləşməni dilimizə hərfi tərcümə etsək “sobada çörək var” şəklində olacaqdır. Lakin göründüyü kimi bu tərcümə də hamiləliklə semantik cəhətdən əlaqəli deyildir. Ona görə də qeyd etmək lazımdır ki, bu birləşmə semantik baxımdan dilimizdə qarşılığı olmayan birləşmədir. Lakin bir nüansı da qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan dilin “torbada pişik var” ifadəsi işləkdir. Həmin ifadə bəzən hansısa bir gizli xəbərin olması ilə əlaqələndirilir. Bu ifadə adətən evlilik, toy, nişan, xeyir işlərlə bağlı xəbərlərin açıqlığa qovuşması üçün işlədilir. Bu baxımdan düşünmək olar ki, bəzən hamiləliklə bağlı xəbərin aydınlaşdırılması üçün də bu ifadə istifadə edilə bilər. Bu nöqtəyi nəzərdən yanaşsaq ingilis dilindəki həmin frazeoloji birləşmə ilə dilimizdəki həmin ifadənin semantik uyğunluq təşkil etdiyini düşünmək olar.

Apple of one's eye-başqaları tərəfindən pərəstiş olunan. Bəzi insanlar vardır ki, onlar ətrafındakı insanlar tərəfindən sevgi və heyranlıqla qarşılanır. Belə insanları ifadə etmək üçün ingilis dilində həmin frazeoloji birləşmə işlədilir. Azərbaycan dilində “ürəyə yatan adam” birləşməsi vardır. Doğrudur, bu birləşmə ingilis dilindəki frazeoloji birləşmənin tam mənada qarşılığı olmasa da semantik baxımdan yaxınlıq təşkil edir.

Bad egg-həmişə əziyyət içində olan insan. İngilis dilində söz birləşməsi şəklində olan bu ifadənin semantik cəhətdən dilimizdə qarşılığı “əzabkeş” düzəltmə sözüdür. Dilimizdə bu mənanı ifadə etmək üçün “əzab çəkmək” frazeoloji vahidi işlədilir.

Big cheese- vacib insan. İngilis dilində önəmli şəxsləri, cəmiyyət üçün lazımlı insanları bildirmək üçün big cheese frazeoloji vahidi işlədilir. Dilimizə hərfi tərcümə edildikdə “böyük pendir” mənasını verir ki, bu da dilimizdə semantik cəhətdən heç

bir mənə ifadə etmir. Ona görə də qeyd etməliyik ki, bu birləşmə vacib insanları ifadə etmək üçün işlədilən və ingilis dilinə xas olab frazeoloji birləşmədir.

Butter someone up-başqalarına gözəl görünmək. Azərbaycan dilində “gözə girmək” ifadəsi vardır. Bu ifadə digərlərinin rəğbətini qazanmaq üçün hər şey edən insanlara aid olaraq işlədilir. İngilis dilindəki butter someone up frazeoloji vahidi də semantik baxımdan həmin mənələrdə işlədilir. Struktur olaraq fərqli formada qurulmuşdur. Sözlülərdən istifadə edilərək qurulmuş bu birləşmənin dilimizdəki semantik qarşılığı olan gözə girmək ifadəsi isə feili birləşmə şəklindədir.

Cool as a cucumber-hövsələli, arxayın insanları ifadə etmək üçün işlədilir. Bu frazeologizmin maraqlı xüsusiyyətlərindən biri tərəvəz adından istifadə edilməsidir. Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi ingilis dilində bəzi insanların xarakterlərini və zahiri əlamətlərini ifadə etmək üçün meyvə və tərəvəz adlarından istifadə edilməsinə rast gəliri. Bu birləşmə də onlara misaldır. Frazeologizmin semantikasına nəzər saldıqda isə dilimizdəki “soyuqqanlı” ifadəsi ilə yaxınlıq təşkil edir. Hadisələrə səbirli yanaşan, rahat insanları ifadə etmək üçün işlədilir.

Have one's cake and eat it too-ehtiyacı olandan daha çoxunu istəyən insan mənasını verir. Dilimizdə “acgöz” ifadəsi həmin frazeoloji birləşmənin semantik cəhətdən qarşılığı kimi düşünülə bilər. Azərbaycan dilində mürəkkəb söz quruluşunda olsa da, ingilis dilində cümlə şəklində ifadə olunmuşdur. Eyni zamanda başqasının malına göz dikən məzmununu da ifadə edir.

Have something handed to someone on a silver plate-əziyyət çəkmədən hər şeyə nail olan insanları bildirir. Bu birləşmənin qarşılığı kimi Türkiyə türkcəsində “hər şey önünə gümüş tabakla sunulmuş” ifadəsi vardır. Bu ifadə həm semantik həm də struktur baxımdan eynilik təşkil edir. Eyni zamanda ingilis dilindəki birləşməni hərfi tərcümə etdiyimiz zaman türkcədəki birləşmənin eynizi alınır. Bu baxımdan düşünmək olar ki, türk dilinə bu birləşmə ingilis dilindən hərfi tərcümə yolu ilə keçmişdir və semantik cəhətdən uyğunluğunu qoruyub saxlamışdır. Azərbaycan dilində bu birləşməyə rast gəlinməyə də zamanla bu ifadənin dilimizə inteqrasiya oluna biləcəyini demək olar.

Egg someone on-başqalarını cəsarətləndirmək. Azərbaycan dilində “ürək-dirək

vermək”, “ürəkləndirmək” kimi birləşmələr vardır. Bu birləşmələrin mənası insanları cəsarətləndirmək, hər hansı bir addımı atmağında mənəvi dəstək olmaq deməkdir. Bəzən baş vermiş üzücü bir hadisənin nəticəsində təsəlli vermək mənasını da ifadə edir. İngilis dilindəki həmin frazeoloji birləşmə isə cəsarətləndirmək, ürəkləndirmək mənasını ifadə edir.

Freeze one's buns off-soyuq insan. Bu birləşmə insanın zahiri əlamətini ifadə etmək üçün işlədilir. Zahirən donuq üz quruluşuna sahib insanları bildirmək üçün işlədilir. Azərbaycan dilində bu məzmunu ifadə etmək üçün “üzü sirkə satır” frazeoloji birləşməsi işlədilir.

The lights are on but nobody's home-ağılsız adam. Göründüyü kimi ingilis dilində bu frazeoloji vahid struktur cəhətdən cümlə formasındadır. Semantik cəhətdən isə hərəkətlərini anlamayan, səfeh insanları ifadə etmək üçün işlədilir. Azərbaycan dilində həmin mənanı ifadə etmək üçün “kəmağıl” sözündən istifadə edilir. Doğrudur, dilimizdəki qarşılıq frazeoloji vahid deyil, düzəltmə sözdür, lakin həmin məzmunu ifadə edir.

Untill you are blue in the face-yorulmuş, tükənmiş. Azərbaycan dilində yorulmaq sözünü frazeoloji birləşmə kimi “əldən düşmək” birləşməsi ilə ifadə edirlər. Struktur cəhətdən bu söz birləşməsi formasındadır. Lakin ingilis dilində yorulmaq sözünü ifadə etmək üçün verilmiş frazeoloji birləşmədən istifadə edilir. Struktur cəhətdən cümlə formasındadır. Həmin frazeoloji birləşməni dilimizə hərfi tərcümə etməyə çalışsaq məzmun semantik cəhətdən ortaya çıxmayacaqdır. Lakin bu frazeoloji vahid yorulmaq mənasını ifadə etdiyi üçün dilimizdəki əldən düşmək frazeoloji vahidinin qarşılığı kimi qəbul edilə bilər.

Storm a tea cup-lazımsız əsəbləşən, gərginlik çıxaran insanları ifadə etmək üçün işlədilir. Struktur və semantik baxımdan bu birləşmənin dilimizdə qarşılığı yoxdur. Lakin ingilis dilində bir də “storm in her eyes” frazeoloji birləşməsi də vardır ki, mənası əsəbiləşmiş, sinirli insan deməkdir. Azərbaycan dilində semantik cəhətdən bu birləşməyə yaxın olan bir frazeoloji vahid vardır: “gözlərindən od püskürmək”. Həmin frazeoloji birləşmə semantik cəhətdən əsəbi insanları xarakterizə etdiyi üçün ingilis dilindəki frazeoloji vahidlə uyğunluq təşkil edir.

To have cast iron stomach-hər şeyi yeyən insanları xarakterizə etmək üçün işlədilərn frazeoloji vahiddir. Azərbaycan dilində bu tip insanları xarakterizə etmək üçün “yekəqarın”, “qarınqulu” kimi mürəkkəb sözlərdən istifadə edilir. əslində bu mürəkkəb sözlərin də semantikasında məcazilik və frazeologizm mövcuddur. Bu baxımdan bu sözlərin ingilis dilindəki həmin frazeoloji vahidin dilimizdəki qarşılığı kimi qəbul etmək mümkündür.

To drink like a fish-içki düşkünü, əyyaş mənasını verir. Bu birləşməni dilimizə hərfi tərcümə etsək balıq kimi içmək mənasını verəcəkdir. Semantik cəhətdən yanaşdıqda isə içkiyə aludə olan insan, sərxoş mənasını verir.

Head in the clouds-xəyala dalmaq, xəyal dünyasında yaşamaq. İngilis dilində verilmiş head in the clouds birləşməsini hərfi tərcümə etdikdə “başı buludlarda olmaq” şəklində alınır. Azərbaycan dilində bu birləşməyə struktur baxımdan oxşar bir ifadə mövcuddur. Həmin ifadə “ağlı havada olmaq” şəklindədir. Hər iki birləşmənin semantikasi təxminən oxşardır. Xəyal dünyasında yaşayan, daim fikirli olan insanları ifadə etmək üçün işlədilir. İngilis dilindəki bu frazeoloji vahidin qarşılığı həm struktur, həm semantik cəhətdən dilimizdə mövcuddur.

Heart in your mouth-qorxmaq mənasında işlədilir. Göründüyü kimi bu frazeoloji vahidi dilimizə hərfi tərcümə etdikdə ürəyi ağzında olmaq şəklində olur. Azərbaycan dilində də “ürəyi ağzına gəlmək” frazeoloji vahidi vardır ki, bu da “qorxmaq” mənasını ifadə edir. Beləliklə qeyd etmək olar ki, bu frazeoloji vahidin həm semantik cəhətdən, həm də struktur cəhətdən dilimizdə qarşılığı vardır. Eyni zamanda dilimizdə qorxmaq mənasını ifadə etmək üçün “ürəyi yerindən çıxmaq” birləşməsi də işlədilir.

We are all at sixes and sevens- Biz tamamilə çaş-baş qalmışıq. Məcəzi mənada işlənərək cümlə strukturunda qurulmuş bu frazeologizm bir hadisə qarşısında çaşıb qalmaq mənasında işlədilir. Bəzən Azərbaycan dilində bu vəziyyəti ifadə etmək üçün “başını itirmək”, “mat qalmaq” frazeologizmi işlədilir.

Bildiyimiz kimi fraeoloji birləşmələri yaradan sözlərin əksəriyyəti məcazi mənəlidir. Müasir ingilis dilində olan sözlərin həqiqi mənələrindənsə, məcazi mənələrindən yetərincə daha çox istifadə edilir. Misal: “to catch” feili həqiqi

mənadan çox, məcazi mənada işlənir. Misallara nəzər salaq: I have been fishing, but caught absolutely nothing! Bu cümlədə catch feili həqiqi mənada işlənmişdir. İndi isə onun məcazi mənalarına nəzər yetirək: Yesterday I caught the bus. Try to catch his eye. You'll catch your death of cold. Wait while I catch my breathe.

Finger licking good-olduqca dadlı, ləzzətli mənasını ifadə edir. Azərbaycan dilində dadlı mənasını ifadə etmək üçün barmaqları yalamaq ifadəsi işlədilir. İngilis dilindəki bu frazeoloji vahid də həmin semantikanı ifadə edir.

Smell a rat- şübhələnmək mənasını ifadə edir. Azərbaycan dilində bu mənanı ifadə etmək üçün “gözü su içməmək” frazeoloji birləşməsi mövcuddur.

Go to the dog-dağılıb-tökülmək. Bu frazeoloji birləşməyə semantik cəhətdən uyğunluq təşkil edən “it kökünə düşmək” birləşməsini qəbul etmək olar. Doğrudur ingilis dilində verilmiş nümunəni hərfi tərcümə etdikdə düzgün məna əldə edilmir. Ona görə də it kökünə düşmək ifadəsi semantik cəhətdən bu birləşmənin qarşılığı ola bilər.

Have ants in your pants - bir yerdə dura bilməmək, vurnuxmaq.

Feel like a fish out of water - sudan çıxmış balıq kimi hiss etmək.

A frog in your throat - nitqi tutulmaq, boğazı düyünlənmək.

Cat got your tongue -dilini pişik yemək. Yəni danışa bilməmək.

There is more than one way to skin a cat - ölümdən başqa hər şeyə çarə tapmaq.

Let cat out of the bag - sirrini açmaq, ağzında söz saxlamamaq

NƏTİCƏ

Məlum olduğu kimi dil hər bir xalqın həyatında olduqca mühüm bir amildir. Çünki dil insanlar arasında ünsiyyət vasitəsi olmaqla qalmır, eyni zamanda xalqların milli-mənəvi dəyərlərini, adət-ənənələrini, dünyagörüşünü, arzu istəklərini, həyata baxış tərzini və sair faktorları özündə cəmləşdirir. Elə bu səbəbdəndir ki, hər bir dildə qurulun cümlələr, deyilən sözlər, yazılan əsərlər həmin xalqın xarakterik xüsusiyyətlərini özündə əks etdirir. Tarixən dilçilik elmi ilə məşğul olan alimlər də dili tədqiq edərkən bu nüansı əsas tutmuşdurlar. Bu baxımdan hər bir xalqın dilinin qrammatikası da müxtəlif cür formalaşmışdır.

Tarixi inkişaf prosesində ilk olaraq sözlər meydana çıxmış, daha sonra söz birləşmələri yaranmış, söz birləşmələri də fikri tam ifadə edə bilmədiyi üçün cümlə formalaşmışdır. Daha sonrakı inkişaf prosesində isə sözlər, söz birləşmələri və cümlələr özlüyündə müxtəlif formalara düşmüşdür. əlbəttə ki, bu proses bütün dillərdə eyni cür getmədiyi üçün hər dilin söz birləşməsi və cümlə quruluşu da fərqli formalardadır.

Azərbaycan dilində söz birləşməsi və mürəkkəb söz anlayışları fərqli məzmun kəsb edir. Belə ki, mürəkkəb sözlər iki və ya daha çox sözün birləşərək bir məvhumu izah etməsinə deyili və bitişik, defislə yazıla bilər. Söz birləşmələri isə iki və daha artıq sözün mənə və qrammatik cəhətdən birləşməsi nəticəsində yaranır və ayrı yazılır. Söz birləşmələrinin özünün də müxtəlif formaları vardır. Nəticədə deyə bilərik ki, söz birləşmələri fikri sözə nisbətən daha dəqiq ifadə edə bilmək üçün istifadə edilir. İnsanların düşüncə tərzini və ifadə etmə qabiliyyəti baxımından bəzən elə söz birləşmələri yaranmışdır ki, onları tərkib hissələrinə ayırmaq mümkün olmamışdır və bu birləşmələr daşlaşaraq dilin lüğət tərkibinə olduğu kimi daxil olmuşdur. Bu tipli birləşmələrə frazeoloji birləşmələr deyilir. Frazeoloji birləşmələrdə fikir məcazi mənada ifadə edildiyi üçün hər bir dilin özünəməxsus frazeoloji birləşmələr sistemi vardır.

Frazeoloji birləşmələrin konkret yaranma tarixini qeyd etmək olduca çətinidir. Demək olar ki, dilin yarandığı vaxtlardan frazeoloji birləşmələr də yaranmağa başlamışdır. Frazeoloji birləşmələrin tarixini araşdıran dilçilər də bu dil vahidlərinin

quruluşca və semantika baxımından müxtəlif formalarını tədqiq etmişlər. Daha əvvəl də qeyd etdik ki, hər bir xalqın dili onun özünəməxsus olduğu kimi, bu dildə yaranan frazeoloji birləşmələr də xalqın özünəməxsus struktur formada olur. Azərbaycan dilinin frazeoloji birləşmələr sistemi olduqca zəngindir. Bu həm bədii üslubda, həm də məişət üslubunda özünü göstərir. Ədəbiyyatda da frazeologizmlərdən geniş istifadə olunur.

Azərbaycan dilində olduğu kimi ingilis dilində də frazeoloji birləşmələr sistemi zəngindir. Təbii ki, ingilis dilinin frazeologizmləri ilə dilimizin frazeologizmləri semantik və struktur baxımdan eyni ola bilməz. İngilis dilində frazeoloji birləşmələr feili və ismi frazeologizmlərə bölünür. Doğrudur, müxtəlif tədqiqatçılar bu məsələyə fərqli formalarda yanaşmışlar. Lakin frazeologizmdə ən əsas bölgü kimi ismi və feili frazeoloji birləşmələr qəbul edilir və bu bölgü əsasında araşdırılır.

Bəzi frazeoloji birləşmələrin tərkibindəki vahidlər birləşmənin daxilində öz həqiqi mənasından uzaqlaşır. Misal olaraq bunları göstərmək olar: *He pulled himself together quickly, they were at their wit's end, the soldiers will keep their eyes open in the country where the blacks are known to be hostile* cümlələrindəki *pull together, at wit's end* və *keep eyes open* birləşmələrin komponentləri öz həqiqi mənasından uzaqlaşaraq frazeoloji birləşmədə tamamilə başqa bir məna yaranmasına səbəb olubdur. Bu sözlər birləşmələrin daxilində müvafiq olaraq “özünü ələ almaq”, “çaş-baş qalmaq” və “ayıq-sayıq olmaq” mənalarının meydana çıxmasına gətirib çıxarıbdır (25, s.7).

Dilin hazırkı vəziyyətində mənasına görə motivlənməyən frazeologizmlərə frazeoloji qovuşma deyilir. Frazeoloji qovuşma birmənalı olaraq sərbəst söz birləşməsindən fərqlənir. Frazeoloji qovuşmaların əsas əlaməti müasir dildə işlənməyən söz, ifadə və birləşmə onların tərkibində işlənmir. Misal, *once upon a time ... there ...* “biri var idi, biri yox idi ...”, azərb. Çənəmin çüyü çıxdı, valay vura-vura gəzirdi, dara-bara salmaq, sayır-bayır danışmaq. Bu kimi frazeoloji qovuşmaların həmçinin etimoloji izahı da olduqca çətindir. Dilçilikdə görə belə frazeoloji vahidlər idiomlar adlanır. Nəhayət, deyilənləri ümumiləşdirərək deyə

bilərik ki, idiomları təşkil edən müxtəlif komponentlərin öz mənalarından uzaqlaşmış bütöv vahidin tərkibində ümumi mənə bildirmək üçün bir-birinə qovuşmuş ifadələrdir. Bu kimi ifadələr sintaktik cəhətdən bölünməzdir.

Bildiyimiz kimi, hər bir frazeoloji birləşmə dilin sistemində özünün paradiqmatik xüsusiyyətlərindən kənarda, yeni frazeologizmlərin normativ vahidləri şəklində qiymətləndirilib. Hər bir frazeoloji birləşmə fərdi yaranar və bu formada da dilin frazeoloji korpusuna daxil olar. Ancaq fərdi vahidlərdən yaranmış frazeoloji tərkiblər bəzi ümumi xüsusiyyətlər qazanır və bu xüsusiyyətlər həmin dilin sistemində bunların yarım sistem şəklində qəbul olunmasını şərtləndirir. Frazeologizmlər dilin bir hissəsi olaraq onun əsas xüsusiyyətlərini üzərində saxlayır. Misal olaraq, əgər dildə isimlərin hal kateqoriyası varsa, frazeoloji vahidlərdə də müxtəlif hallarda işlənən isimlər iştirak edəcəkdir; əgər hər hansısa dildə artıqlıq varsa, bu element də frazeoloji vahidlərin formalaşmasında iştirak edəcəkdir.

Frazeoloji vahidlərin və xüsusən də idiomların, ümumiyyətlə, müəyyən bir hadisə və ya əhvalat ilə bağlı yaranıb yayılması məlumdur. Bunlar sərbəst birləşmələrin tərkib hissələrinin ya hamısının, ya da bir qisminin yeni mənə verməsi ilə əlaqədar olaraq formalaşmış. Sərbəst sintaktik vahidlərin bütün komponentlərinin yeni mənə qazanmasıyla idiomatik xarakterli frazeologizmlər yaranır. Bu frazeoloji vahidlərin xüsusiyyətləri həmçinin də ayrı-ayrı tərkib hissələrinin öz mənalarından uzaqlaşmaqla bütöv vahidin daxilində bir ümumi mənəni ifadə etmək üçün bir-birinə qovuşmasıdır. Misal olaraq ingilis dilində *to wash one's dirty linen in public* - evin sirrini ətrafda söyləmək, *to vanish into thin air* – yağlı çörək olub göyə çıxmaq; azərbaycan dilində yumurtadan yun qırmaq, kürkünü sudan çıxarmaq. Mənə tamamilə qovuşmuş vahidlərin ayrı-ayrı komponentləri ancaq bütövün tərkibində ümumi mənənin ifadəsinə xidmət eliyir (25, s.6).

Onu da qeyd etməliyik ki, ingilis dilində olan atalar sözləri də həmçinin struktur cəhətdən frazeoloji birləşmələrə çox yaxındır. Bu səbəbdən də ingilis dilində frazeoloji vahidlərdən söz açarkən atalar sözlərindən də misallar gətirmək, semantikasını izah etmək məqsəduyğun hesab olunur. Hətta ingilis dilindəki bəzi atalar sözlərinin semantik cəhətdən Azərbaycan dilində olan atalar sözləri ilə eynilik

təşkil etdiyinin də şahidi olduq. Əlbəttə ki, müasir dünyada gedən proseslər nəticəsində xalqlar inteqrasiya edir, insanlar daha asan ünsiyyət qurur və bu öz nəticəsini dildə göstərir. Dildəki olan atalar sözləri və frazeoloji birləşmələr də müəyyən mənada inteqrasiyaya məruz qalır. Bu baxımdan Azərbaycan dilində olan bəzi frazeoloji birləşmələrin ingilis dilində olması da mümkün hal hesab edilir.

Ümumiyyətlə onu da qeyd etmək lazımdır ki, bir dilin frazeoloji birləşmələr sistemini araşdırarkən tərcümə məsələsinə diqqət etmək vacibdir. Bəzən dildəki ifadələri hərfi tərcümə etdikdə semantikasını eyni məzmunu saxlamaya bilər. Ona görə də frazeologizmləri araşdırmaq üçün hər iki dilə yaxından bələd olmaq vacib məsələdir. Hər hansı bir dildə verilmiş ifadəni tərcümə edərkən onun semantikasını anlamaq mühüm amildir, belə ki, əgər həmin ifadənin tərcüməsi növbəti dildə eyni mənanı verməzsə o dildə həmin ifadəyə ən yaxın mənanı verən ifadəni tapmaq lazım gəlir. Bu da dilə tam şəkildə bələd olmağı tələb edir.

Bir məsələni də qeyd edək ki, ingilis dilində insan xarakterini və zəhəri əlamətlərini izah etmək üçün frazeoloji birləşmələr sistemi zəngindir. İnsan xarakterini və zəhəri əlamətlərini ifadə etmək üçün işlədilər frazeologizmlərin bəzilərinin dilimizdə semantik və struktur cəhətdən qarşılığı olsa da, bəzilərinin qarşılığı yoxdur. Bu zaman dilimizdə həmin semantikaya ən yaxına variantda işlədilən ifadələr seçilir. Onu da qeyd edək ki, frazeoloji birləşmələr sabit söz birləşmələri olub tərkibcə dəyişməsə də, dildə gedən bəzi proseslər nəticəsində yeni frazeologizm nümunələri də yaranmaqdadır. Bu proses həm Azərbaycan dilində gedir, həm də ingilis dilində gedir.

Nəticədə belə müəyyən olur ki, Azərbaycan dilinin frazeoloji birləşmələr sistemi olduqca zəngindir və ingilis dili ilə müqayisədə bəzi oxşar nümunələr vardır. Doğrudur, ingilis dilinin frazeoloji vahidləri müəyyən fərqli xüsusiyyətlərə malikdir. Bu da xalqın həyat tərzini və dünyagörüşü ilə bağlıdır. əlbəttə ki, bütün dillərdə frazeoloji birləşmələr eyni strukturda və semantikada ola bilməz. Ona görə də dillərin frazeoloji sistemi qarşılıqlı formada öyrənilərkən həm tərcümə qüsursuz olmalı, həm də hər iki dildə semantik cəhətdən ən uyğun nümunələr qarşılaşdırılmalıdır.

Beləliklə, belə nəticəyə gəlirik ki, frazeoloji birləşmələrin iki dildə müqayisəli öyrənilməsi həmin dillərin həm tarixini, həm də inkişaf xüsusiyyətlərini öyrənmək baxımından xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Hər hansı bir dildə sərbəst danışa bilmək üçün həmin dilin frazeologizmlərini bilmək əsas amildir. Azərbaycan dili də frazeologizmlər baxımından olduqca zəngin bir dildir. Bu xalqımızın həm zəngin mədəniyyətindən, həm də insanların dünyagörüşündən, həyat tərzindən xəbər verir. İngilis dilinin də frazeoloji birləşmələri dilimizdəki kimi zəngindir. Hər iki dildə frazeoloji birləşmələrin yaranma prosesi davam edir və eyni zamanda dillərin integrasiyası nəticəsində həmin ifadələrin alış-verişi mümkün olur.

Frazeoloji birləşmələrin tarixini araşdırarkən məlum olur ki, frazeologizmlərin bir dildən başqa dilə keçməsi ya tərcümə yolu ilə, ya da yaxın məzmunu ifadə edən qarşılıq birləşmənin tapılması yolu ilə baş verir. Buna görə də son zamanların araşdırması onu göstərir ki, bir neçə dildə orta frazeoloji birləşmələr mövcuddur. Həmin frazeoloji birləşmələr hansı dildən alınmasından asılı olmayaraq eyni semantik məzmununda istifadə edilir. Məlumdu ki, müasir qloballaşma ilə əlaqədar olaraq dildə gedən proseslərə digər dillər də təsir etməkdədir. Xüsusilə də ingilis dili dünyanın ən çox danışılan dili olduğu üçün bir çox dilə, eləcə də Azərbaycan dilinə təsirini göstərməkdədir. Elm və texnika ilə bağlı terminlərin üstünlük əşkil etdiyi sözlər dilimizə daha çox keçmişdir. Bununla yanaşı frazeoloji birləşmələrdən də bəziləri ingilis dilindən tərcümə üsulu ilə dilimizə keçmiş və işlək vəziyyətdədir.

Lakin unutmamaq lazımdır ki, frazeoloji birləşmələr dilin leksikasında xüsusi bir yerə sahib olduğu kimi, həm də xalqın mədəniyyətini, tarixini, adət-ənənəsini, dünyagörüşünü də əks etdirir. Bu baxımdan dilimizə başqa dillərdən keçən frazeoloji birləşmələri daha çox istifadə etmək əvəzinə öz dilimizə məxsus frazeoloji vahidlərimizi qoruyub saxlamaq və onlardan daha çox istifadə etmək lazımdır. Bu həm dilimizi qorumaq baxımından, həm də dilə kənar təsirlərin azaldılması baxımından əhəmiyyətlidir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Abdullayev Ə.Ə. Mətn, məna və anlama (kommunikativ-koqnitiv təhlil): Fıl. elm. dok. ... dis. avtoref. Bakı, 2001, 56 s. s.
2. Adilov M.İ., G. Sabit söz birləşmələri. Bakı, 1992, 151 s.
3. Axundov A.A. Dil və ədəbiyyat, I c. Bakı Gənclik, 2003, 663 s.
4. Allahverdiyeva A. İngilis ata sözlərinin struktur-semantik xüsusiyyətləri. Elm və cəmiyyət, № 4, Bakı: 2006, 245 s.
5. A.Aslanov . Azərbaycan dilinin tarixinə aid tədqiq. Bakı Elm. 2002, 155 s.
6. Babayev A.M. Azərbaycan dilçiliyinin tarixi. Bakı, 1996, 273 s.
7. Baxşıyev H. Frazeoloji vahidlərin bəzi semantik-qrammatik xüsusiyyətləri ADU-nun Elmi xəbərləri, № 1, 2003, s. 34-35.
8. Bayramov H.A. Azərbaycan dili frazeologiyasının əsasları. Bakı Maarif 1978, 176 s.
9. S. Cəfərov . Müasir Azərbaycan dili. Leksika. Bakı: Maarif. 1970, 236 s.
10. Dəmirçizadə Ə. Azərbaycan dilinin üslubiyyatı. Bakı.Azərtədrisnəşr, 1962, 272 s.
11. Əliyeva S. İngilis və Azərbaycan dillərində frazeoloji birləşmələrin leksik-semantik xüsusiyyətləri. AMEA.Dilçilik İnstitutu, № 1, 1999, s.100- 104.
12. Fətullayeva S. Müasir ingilis dilində idiomlardan istifadə ADU-nun Elmi xəbərləri, № 1, 2007, s.122-124.
13. Gözəlova K. Əsl ingilis mənşəli frazeoloji birləşmələr. ADU. Elmi xəbərlər, № 1, 2003, s.13-15.
14. Hacıyeva Ə.H. Müxtəlif sistemli dillərdə somatik frazeoloji birləşmələr. Bakı: Nurlan, 2007, 348 s.
15. Həsənov H. Müasir Azərbaycan dilinin leksikası. Bakı, 2001, s. 351
16. Xəlilov B. Müasir Azərbaycan dilinin leksikologiyası. Bakı, Nurlan, 2008, 442 s.
17. Qəmbərova İ. Müasir ingilis dilində frazeoloji birləşmələr və idiomlar. ADU-nun Elmi xəbərləri, № 4, 2002, s.113-117.
18. Quliyev T.S Müxtəlif sistemli dillərdə idiomatik birləşmələr. Bakı Mürtəcim, 2016. 168 s.

19. Quliyev T.S. Frazeologiyada idiomların yeri məsələsinə bir baxış. Tədqiqlər. AMEA Dilçilik İnstitutu, № 3, 2006, s.71-77.
20. Quliyev T.S. İngilis və Azərbaycan dillərində idiomatik ifadələrin struktur-semantik xüsusiyyətləri. ADU-nun Elmi xəbərləri, № 3, 2007, s.127-133.
21. Quliyev T.S. İngilis və Azərbaycan dillərində idiomatik ifadələrin semantikasi haqqında ADU-nun Elmi xəbərləri, № 1, 2008, s.118-124.
22. Quliyeva K.V. Müasir ingilis dilində feili frazeoloji vahidlərin diskursda leksik-semantik xüsusiyyətləri. Avtoreferat. Bakı 2018.
23. Qurbanov A.M. Müasir Azərbaycan ədəbi dili. I c. Bakı Nurlan, 2003, 450 s.
24. Məhərrəməva T. İngilis dilində frazeoloji birləşmələrin struktur-semantik xüsusiyyətləri Filologiya məsələləri, № 1, 2007, s.131-134.
25. Mürsəlova M. Kommunikativ frazeoloji vahidlərin struktur-semantik təhlili Filologiya məsələləri, № 2, 2006, s.73-76.
26. Seyidova N.V. Frazeoloji birləşmələrin tərcümə problemləri. Dissertasiya işinin avtoreferatı. Bakı 2017
27. Verdiyeva Z., Adilov M. Dilçilik problemləri. Bakı: Maarif, 1982, 326 s.
28. Vəliyeva N. Azərbaycanca-ingiliscə-rusca frazeoloji lüğət. Bakı, Nurlan 2006. 864s.
29. Vəliyeva N.Ç. Frazeoloji birləşmələrin müqayisəli linqvistik təhlili (ingilis, Azərbaycan, rus dillərinin materialları əsasında). Fıl. elm. dokt. ... diss. avtoref. Bakı, 2004, 37 s.
30. Vəliyeva N.Ç. Müxtəlif sistemli dillərdə feili birləşmələrin təhlili. Bakı: "Avropa", 2008, 804 s.
31. Yusifov G. Azərbaycan atalar sözlərinin leksikası. Bakı: "Elm", 2003, 100 s.
32. Yusifov G. Azərbaycan və ingilis dillərində sabit söz birləşmələrinin linqvistik üslubi xüsusiyyətləri (tipoloji təhlil). Bakı, 2004, 210 s.

Rus dilində

33. Амоссова Н. Н. Основы английской фразеологии. Л., 1963, 208 с.
34. Кунин А. В. Английская фразеология. М., 1970. 344 с.

35. Кунин А.В. Большой англо- русский фразеологический словарь, М., 2005. 944 с.
36. Кунин А. В. Фразеология современного английского языка, М.,1972. 289 с

İngilis dilində

37. Abdullayev A.A. Text, Meaning and Understanding: Communicative-cognitive Approach. Minneapolis, 1998, 189 p.
38. Arnold İ. V. The english word. M-L., 1966 295 p.
39. Hacıyeva A., Nəcəfov E., Jafarov A. English Phraseology. Baku, 2009, 228 p.
40. Seidle J., Mc. Mordie W. English Idioms and How to Use Them. Moscow, 1983, 289 p.
41. Smith L.P. Words and Idioms. London, 1948, 310 p.
42. Thompson A.J., Martinet A.V. A practical English Grammar. Oxford University Press, 2001, 383 p

İnternet saytları

43. <https://www.amerikaninsesi.org/a/history-of-english/1573283.html>
44. [https://www.academia.edu/23577306/İngilis dili tarixi](https://www.academia.edu/23577306/İngilis_dili_tarixi)
45. <https://az.eferrit.com/i%CC%87ngilis-dili-tarixinde>
46. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/319355>
47. <http://www.korpus.azerbaycandili.az/Synopsis/Download/>
48. <https://cafe-ayo.ru/az/>